

Προπτυχιακή Εργασία

Κοντογιάννη Μαρία

Αναθεώρηση 2001 και Συνταγματικά Δικαιώματα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A. Το θέμα

Το θέμα της παρούσας εργασίας αφορά στα συνταγματικά δικαιώματα και συγκεκριμένα όπως αυτά τροποποιήθηκαν μετά την αναθεώρηση του Συντάγματος, το 2001. Προσεγγίζονται αναλυτικά τα άρθρα με τη σειρά που αναφέρονται μέσα στο Σύνταγμα, με μοναδική εξαίρεση το 25§1 του Συντάγματος. Κι αυτό γιατί η νέα αυτή διάταξη περιλαμβάνει έννοιες, οι οποίες θα χρησιμοποιηθούν και στη συνέχεια για τα υπόλοιπα άρθρα, οπότε κρίθηκε σκόπιμο να γίνει πρώτα αναφορά στο άρθρο αυτό. Σχεδόν μετά από το τέλος του κάθε άρθρου προστίθεται μία σύντομη κριτική του, η οποία έχει ουσιαστικά το ρόλο του συμπεράσματος, ενώ ο επίλογος στο τέλος της εργασίας κάνει τη συνολική αποτίμηση ως προς την αναθεώρηση των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων.

B. Η αναθεώρηση ως ευκαιρία επαναξιολόγησης της συνταγματικής ύλης

Κάθε αναθεωρητικό διάβημα αποτελεί μία ευκαιρία για την επαναξιολόγηση της συνταγματικής ύλης. Ωστόσο επειδή η αναθεώρηση ως πολιτικό ζήτημα και το αναθεωρούμενο Σύνταγμα ως πολιτικό προϊόν επηρεάζονται ούτως ή άλλως από τα πολιτικά συμφραζόμενα της αναθεωρητικής διαδικασίας, η αντικειμενική επαναξιολόγηση καθίσταται προφανώς δυσχερέστερη. Ιδανική είναι η αναθεωρητική πρωτοβουλία, που δεν είναι συγκυριακή, δεν συνδέεται, δηλαδή με μία πολιτική ένταση ή με μία πολιτειακή κρίση• διαμορφώνεται με ψυχραιμία και απόσταση από τις πολιτικές εξελίξεις. Στην τελευταία αναθεώρηση του Συντάγματος, το 2001, πολλά πολιτικά δεδομένα μεταβλήθηκαν από το 1995 μέχρι την ψήφιση των αναθεωρημένων διατάξεων. Διάφορες ευαισθησίες οξύνθηκαν, οι οποίες στη συνέχεια όμως, έπρεπε να «διυλιστούν» συνταγματικά, προκειμένου να ενσωματωθούν στο αναθεωρητικό διάβημα. Είναι σημαντικό, η επιρροή, που θα ασκήσουν τα πολιτικές συγκυρίες, πάντως, να μην είναι τυχαία, αποσπασματική και ανοργάνωτη, αλλά να υποτάσσεται στις βασικές ιδεολογικές και πολιτικές επιλογές του αναθεωρητικού νομοθέτη, οι οποίες με τη σειρά τους θα υποταχθούν στα ουσιαστικά όρια της αναθεώρησης (άρ.110 παρ.1 του Συντάγματος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Λειτουργίες της διαδικασίας της αναθεώρησης και οι βασικές αρχές της αναθεώρησης

A. Οι λειτουργίες της διαδικασίας της αναθεώρησης

Η αναθεώρηση του Συντάγματος είναι μια διαδικασία με επιμέρους λειτουργίες. Οι λειτουργίες της αναθεωρητικής διαδικασίας είναι τέσσερις: η συγκεφαλαιωτική, η επιβεβαιωτική, η τροποποιητική και η ερμηνευτική. Η συγκεφαλαιωτική επιτελείται κυρίως όταν η αναθεώρηση αφορά όλη τη συνταγματική ύλη. Ένα αναθεωρημένο Σύνταγμα συνθέτει όλα τα σημαντικά κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα μιας χώρας, και αυτό συνέβη με την αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος του 2001, αφού απαιτούσε συζητήσεις πάνω στα οικεία προβλήματα. Συγκροτήθηκε, συνεπώς ένα «συνολικό θεσμικό σχέδιο» για την Ελλάδα του 21ου αιώνα. Η επανεκτίμηση της συνταγματικής ύλης λειτουργεί εξ αποτελέσματος επιβεβαιωτικά για όλες τις διατάξεις που δεν αναθεωρούνται, με εξαίρεση τις μη υποκείμενες σε αναθεώρηση διατάξεις που αναφέρονται στο άρθ. 110 του Συντάγματος. Να σημειώσουμε μόνο ότι η επιβεβαιωτική λειτουργία- η οποία επιτελείται και όταν ρυθμίσεις της κοινής νομοθεσίας ή κανόνες του διεθνούς δικαίου ενσωματώνονται στο συνταγματικό κείμενο- έχει ιδιαίτερη σημασία για τη συνταγματική ενότητα της έννομης τάξης και για την ασφάλεια δικαίου, που βρίσκεται ως αρχή στα θεμέλια του κράτους δικαίου. Ωστόσο, από τις πιο σημαντικές λειτουργίες της διαδικασίας της αναθεώρησης είναι η τροποποιητική, η οποία συντελείται με την τροποποίηση, την αντικατάσταση, την επεξεργασία ή την αυθεντική ερμηνεία των συνταγματικών διατάξεων. Οι μεταβολές που

επέρχονται με την τροποποίηση μπορούν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες ανεξάρτητα από την κρισιμότητα και τη βαρύτητά τους • σ'αυτές που επέρχονται στο επίπεδο του κοινού νόμου και σ'αυτές που επέρχονται μόνο στο επίπεδο του Συντάγματος. Πιο συγκεκριμένα , η πρώτη κατηγορία περιλαμβάνει τις διατάξεις για τα συνταγματικά δικαιώματα, ενώ η δεύτερη περιλαμβάνει διατάξεις που αφορούν στη διοργάνωση και τη λειτουργία της δικαιοσύνης και του Κοινοβουλίου.

Τέλος, έχουμε την ερμηνευτική λειτουργία, η οποία όμως δεν περιλαμβάνει την περίπτωση της αυθεντικής ερμηνείας. Επιτελείται με τη θέσπιση σχετικής νέας συνταγματικής διάταξης (με τη μορφή άρθρου, παραγράφου, εδαφίου ή με τη μορφή ερμηνευτικής δήλωσης) και περιλαμβάνει δύο άλλες σημαντικές περιπτώσεις• πρώτον, τις συζητήσεις που διεξάγονται κατά τη διάρκεια των προπαρασκευαστικών εργασιών της αναθεώρησης, οι οποίες αφορούν το κανονιστικό περιεχόμενο και το νόημα συνταγματικών διατάξεων που δεν αναθεωρούνται και δεύτερον, την επίπτωση που έχει η αναθεώρηση ορισμένων διατάξεων στη συστηματική τους σχέση με άλλες διατάξεις.(όπως συμβαίνει στην περίπτωση του άρ. 116 §2 στο άρθρο 4 §1 και 2) .

Η τελευταία αυτή λειτουργία της αναθεώρησης αποτελεί ουσιαστικά τη συνέχεια της ερμηνευτικής λειτουργίας που επιτελεί το ίδιο το άρθρο 110 παρ.1 του Συντάγματος που διαχωρίζει τις συνταγματικές διατάξεις σε υποκείμενες και σε μη υποκείμενες σε αναθεώρηση .

B. Οι βασικές αρχές της αναθεώρησης: ασφάλεια, συμμετοχή, συναίνεση διαφάνεια

Η αρχή της ασφάλειας του ατόμου, η αρχή της συμμετοχής του πολίτη, η αρχή της συναίνεσης των πολιτικών δυνάμεων και η αρχή της διαφάνειας των κρατικών λειτουργιών και των σχέσεων κράτους και οικονομίας: τέσσερις βα-σικές αρχές που διαπερνούν το σύνολο της συνταγματικής ύλης και όλες τις επιλογές της αναθεώρησης και οι οποίες λειτουργούν είτε αυτοτελώς, είτε σε συνδυασμό με άλλες γενικές αρχές του πολιτεύματος . Ας δούμε αναλυτικότερα πώς λειτουργούν οι αρχές αυτές.

Η αρχή της ασφάλειας του πολίτη συνδέεται με τις αρχές του κράτους δικαίου και του κοινωνικού κράτους και εκδηλώνεται με την προσθήκη νέων δικαιωμάτων, νέων εγγυήσεων σε παλιά δικαιώματα, με την κατάργηση ισχυό-ντων περιορισμών στην άσκηση δικαιωμάτων καθώς και με την εισαγωγή νέων ερμηνευτικών ρητρών.

Η αρχή της συμμετοχής του πολίτη συνδέεται με την συλλογική αυτο-νομία και συνεπώς με την ίδια τη δημοκρατική αρχή. Εκδηλώνεται δε, ως κατάργηση περιορισμών στην άσκηση δικαιωμάτων ομαδικής δράσης, ως θέσπιση νέων συμμετοχικών δικαιωμάτων και τέλος ως διευκόλυνση της άσκησης πολιτικών δικαιωμάτων.

Η αρχή της συναίνεσης εκδηλώνεται με την εισαγωγή αυξημένων πλειοψηφιών (ρήτρες που αξιώνουν τη υπέρβαση της πλειοψηφικής αρχής σε μία σειρά από κομβικά ζητήματα σχετικά με τους όρους συγκρότησης και λειτουργίας του ίδιου του πολιτικού συστήματος ή σχετικά με τις εγγυήσεις διαφάνειας.

Η αρχή της διαφάνειας, τέλος, συνδέεται και με την αρχή του κράτους δικαίου και με την δημοκρατική αρχή και εκδηλώνεται με μία σειρά από κανόνες και ιδίως από περιοριστικές ρήτρες που εντοπίζονται, τόσο στο πεδίο των συνταγματικών δικαιωμάτων, όσο και στο πεδίο των οργανωτικών διατάξεων του Συντάγματος (βλ. άρ.14§9, άρ.29§2, άρ.57§1, άρ.98, άρ.101Α) .

Γ. Αναθεωρητικός μαζικισμός και οι πιέσεις που επιφέρει

Χαρακτηριστικό της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας αποτελεί ο «ανα-θεωρητικός οίστρος» που προκαλείται σε κάθε αναθεωρητικό διάβημα που επιχειρείται. Πριν από την κίνηση της διαδικασίας, πολύ περισσότερο κατά την εξέλιξή της και κυρίως κατά την διάρκεια του τελευταίου σταδίου της πληθαίνουν οι προτάσεις για την αναθεώρηση διαφόρων διατάξεων, είτε με τη μορφή της τροποποίησης ή κατάργησης, είτε με τη μορφή της προσθήκης διατάξεων.

Το φαινόμενο αυτό δεν παρατηρείται σε άλλες χώρες και ιδίως σε όσες χώρες η αναθεώρηση είναι πιο συνήθης, λιγότερο εκτεταμένη και λιγότερο φορτισμένη διαδικασία . Στην Ελλάδα, η αναθεωρητική διαδικασία ήταν τις περισσότερες φορές-με τελευταία το 1975- το κέλυφος πρωτογενών συνταγματικών μεταβολών, που ακολούθησαν μεγάλες τομές της πολιτικής ιστορίας της χώρας. Η αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος, με εξαίρεση την αναθεώρηση του 1986, είχε πάντοτε συνολικό και συστηματικό χαρακτήρα. Πρόκειται σίγουρα για μία σπάνια διαδικασία, που πρέπει να γίνει με οργάνωση.

Ο αναθεωρητικός «οίστρος» μπορεί να οδηγήσει σε αναθεωρητικούς μαζικισμούς , που

δεν είναι όμως ούτε όλοι της ίδιας σοβαρότητας, ούτε έχουν όλοι εξ ορισμού αρνητικό χαρακτήρα. Όταν θίγεται μία καλή και λειτουργική ρύθμιση χάριν μίας άλλης που είναι διαφορετική ή αβέβαιη ως προς την ερμηνευτική της έκβαση, τότε ο αναθεωρητικός μαξιμαλισμός είναι αρνητικός. Αντίθετα, όταν εμφανίζεται στο επίπεδο της συμβολικής ή της αμυντικής και εγγυητικής λειτουργίας του Συντάγματος μετατρέπει τις περισσότερες φορές σε ρητές συνταγματικές διατάξεις ορισμένες συνταγματικές ρυθμίσεις, που θα μπορούσαν να συναχθούν ερμηνευτικά από υφιστάμενες διατάξεις .

Η ρητή, όμως, αυτή συνταγματική κατοχύρωση των δικαιωμάτων ή εγγυήσεων ενισχύει το κανονιστικό περιεχόμενο και την εγγυητική λειτουργία του Συντάγματος , προσαρμόζοντάς το καλύτερα στην εποχή του.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες περιπτώσεις συν-ταγματικών δικαιωμάτων που κάνουν την τελευταία αναθεώρηση του Συν-τάγματος να έχει κάποια μαξιμαλιστικά χαρακτηριστικά . Οι νέοι ρητοί συν-ταγματικοί κανόνες των:

άρ. 5§5 για την προστασία της υγείας και την— προστασία απέναντι στους βιοϊατρικούς πειραματισμούς

άρ. 5Α για το δικαίωμα— πληροφόρησης και συμμετοχής στη κοινωνία της πληροφορίας

άρ. 9Α για την— προστασία του δικαιώματος στον ιδιωτικό βίο

άρ.14§5 για το δικαίωμα της— απάντησης- υποχρέωσης επανόρθωσης ή έστω δημοσίευσης ή μετάδοσης της απάντησης

άρ.21§ 5 και §6 για τη δημογραφική πολιτική και τα δικαιώματα— ατόμων με αναπηρίες.

Όλες οι παραπάνω περιπτώσεις άρθρων θα μπορούσαν να συναχθούν ερμηνευτικά μέσα από μία ορθή και επίμονη συστηματική ερμηνεία των ήδη ισχυουσών διατάξεων. Με τη αναθεώρηση όμως έχουν πλέον τη δική τους ερμηνευτική δυναμική .

Μετά από τη σύντομη αναφορά στο φαινόμενο του αναθεωρητικού μαξιμαλισμού είναι σκόπιμο να αναφερθούμε και στο φαινόμενο του αναθεωρητικού μινιμαλισμού που βρίσκεται στον αντίποδα.

Το ολιγόλογο Σύνταγμα-Κώδικας γενικών αρχών και όχι το Σύνταγμα-Σύστημα κανόνων ήταν μία συνταγματική, ιδεολογικοπολιτική αντίληψη που βρήκε κάποιους εκφραστές. Πρόκειται για μία αντίληψη όμως, που αντιβαίνει στους πολιτικούς, νομικούς και ιδεολογικούς λόγους που γέννησαν το συνταγματικό φαινόμενο. Οι λόγοι αυτοί στηρίζοντας τη δυσπιστία προς τον κοινό νομοθέτη, προς τον τρέχοντα ιστορικό χρόνο και τις εναλλασσόμενη πολιτική συγκυρία .

Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της αναθεώρησης του άρ. 24 και οι αντιρρήσεις που τέθηκαν ως προς αυτήν . Το ζήτημα δεν ήταν το κανονιστικό περιεχόμενο των προτεινόμενων μεταβολών, αλλά το «αλώβητο» μιας διάταξης που θεωρήθηκε από ορισμένους προνομιακό -αν όχι αποκλειστικό- αντικείμενο της ερμηνείας και εφαρμογής της δικαστικής και όχι της αναθεωρητικής εξουσίας .

Θα πρέπει, όμως, να τονίσουμε ότι η αντίληψη πως με την αναθεώρηση του Συντάγματος μπορούν να αντιμετωπισθούν κενά, δυσλειτουργίες, καχεξι-ες και αρνητικές ιδιομορφίες της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας, καθώς και του πολιτικού μας συστήματος, είναι μια αντίληψη αφελής και επικίνδυνη. Μόνη η αναθεώρηση δεν μπορεί να επιφέρει λύσεις σε θέματα όπως ο εκσυγχρονισμός των πολιτικών δυνάμεων, η διαστρωμάτωση της ελληνικής κοινωνίας, η σύγκρουση ανάμεσα στο πολιτικό σύστημα και τους «θύλακες επικοινωνιακής και οικονομικής εξουσίας» .

Κανείς δεν θα μπορούσε να προσδώσει τέτοιου είδους ιδιότητες στο Σύνταγμα• πόσο μάλλον με την αναθεώρηση του 2001. Ωστόσο, οι προϋποθέσεις για την αντιμετώπιση των ζητημάτων αυτών υπάρχουν μετά την αναθεώρηση του 2001 . Η εφαρμογή των αναθεωρημένων διατάξεων του Συντάγματος θα πρέπει να γίνει πλέον πραγματικότητα, όχι μόνο από τους πολιτικούς νομικούς μηχανισμούς, αλλά και ο ίδιος ο ελληνικός λαός οφείλει να την κάνει προσωπική του υπόθεση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: Κατ'άρθρον ανάλυση των αναθεωρημένων διατάξεων

A. Η αναθεώρηση του άρθρου 25§1: Σημείο αναφοράς στην τελευταία αναθεώρηση του ελληνικού Συντάγματος

Τα ατομικά δικαιώματα αποτελούν συστατικά στοιχεία του κράτους δικαίου. Οριοθετούν την κρατική εξουσία και την υποτάσσουν σε κανόνες υπερκείμενης τυπικής ισχύος, που δεσμεύουν επομένως και τον νομοθέτη. Κάθε ενδιαφερόμενος ιδιώτης έχει το δικαίωμα να επικαλεστεί τους κανόνες αυτούς ενώπιον της διοικήσεως και των δικαστηρίων, δυνάμει

διαδικαστικών δικαιωμάτων που του παρέχει το άρθρο 20 του Συντάγματος . Τα συνταγματικά δικαιώματα τελούν σε σχέση αλληλεπιδράσεως και αλληλοεξαρτήσεως και προς το κοινωνικό κράτος. Αφενός, το κοινωνικό κράτος προσφέρει στο άτομο τα αναγνωρισμένα από το Σύνταγμα κοινωνικά δικαιώματα .Με τον τρόπο αυτό, το κοινωνικό κράτος καταφέρνει κατά ένα μέρος την πραγμάτωση του τυπικού δικαιώματος ισότητας και εξασφαλίζει τις ελάχιστες εκείνες υλικές προϋποθέσεις που χρειάζεται η ελευθερία για να μην μείνει κενή περιεχομένου για τον μέσο άνθρωπο.

Αφετέρου, τα ατομικά δικαιώματα καθορίζουν όχι μόνο τον σκόπο, αλλά και τα ουσιαστικά και διαδικαστικά όρια εκπληρώσεως του κοινωνικού κράτους.

Ιδιαίτερα αξιωματικό είναι το συμπέρασμα από τα παραπάνω ότι τα ατομικά δικαιώματα δεν είναι μόνο «υποκειμενικά δίκαια», αλλά αποτελούν συγχρόνως και αντικειμενικούς κανόνες δικαίου, που διέπουν δηλαδή, όλη την έννομη τάξη. Πρόκειται για την λεγόμενη τριτενέργεια των ατομικών δικαιωμάτων.

Οι αρχές του κράτους δικαίου και του κοινωνικού κράτους, συνδυασμένες σε μία ενιαία αρχή, εισάγονται για πρώτη φορά ρητά στο Σύνταγμα με την αναθεώρηση του 2001.

Βλέπουμε, λοιπόν, στο άρθρο 28§1 να προστίθεται στα αντικείμενα της «εγγυήσεως του κράτους», πλησίον των δικαιωμάτων του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου, η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου. Η αρχή αυτή υιοθετείται προφανώς από το άρθρο 28 του γερμανικού Συντάγματος.

Η προσθήκη αυτή δεν επέφερε ουσιαστική αλλαγή στο Σύνταγμα, γιατί οι αρχές του κράτους δικαίου και του κοινωνικού κράτους γίνονταν και πριν την αναθεώρηση του 2001 ομόθυμα δεκτές από την θεωρία και τη νομολογία ως συνταγματικές αρχές .

Ωστόσο, από πολλούς χαρακτηρίστηκε ως η σημαντικότερη από τις αναθεωρημένες διατάξεις του Συντάγματος του 1975/1986/2001, η 25§1. Με αυτήν τέθηκε το νέο γενικό πλαίσιο της προστασίας όλων των συνταγματικών δικαιωμάτων. Τίθενται οι γενικές αρχές που διέπουν το σύστημα της προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων και ταυτόχρονα θεσπίζονται οι κανόνες ερμηνείας των σχέσεων συνταγματικών διατάξεων. Πολλές φορές, μάλιστα, έχουμε ταύτιση των γενικών αρχών και των κανόνων ερμηνείας και έτσι περιορίζεται το πεδίο διακριτικής ευχέρειας του ερμηνευτή και του εφαρμοστή του Συντάγματος .

Η εισφορά του 25§1 είναι όχι μόνο κανονιστική αλλά και μεθοδολογική, κι αυτό γιατί η θέσπιση ρητών κανόνων ερμηνείας των συνταγματικών διατάξεων, που αφορούν τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου, υποτάσσει όλες τις μεθόδους ερμηνείας, που οφείλουν να εναρμονίσουν την επιχειρηματολογία τους προς τους κανόνες αυτούς .

Με τη νέα αυτή παράγραφο εισάγονται νέες έννοιες στο Σύνταγμα, όπως το «κοινωνικό κράτος δικαίου», η «επιφύλαξη υπέρ του νόμου», η «αρχή της αναλογικότητας». Αυτές οι έννοιες από πλευράς θεωρίας και νομολογίας δεν είναι καινούριες. Στο Σύνταγμα μας, όμως, εντάσσονται πρωτογενώς, ενώ ο πιο ακριβής ερμηνευτικός τους προσδιορισμός γίνεται με αναγωγές στο πλούσιο νομολογιακό και θεωρητικό υλικό που τις συνοδεύει . Πέρα, όμως, από τα σαφή και αυστηρά όρια που θέτει στον κοινό νομοθέτη και τον δικαστή, η αναθεωρημένη §1 του άρθρου 25, συμπληρώνει και κάθε πιθανό γραμματικό κενό μέσα στο σύστημα της προστασίας των συνταγματικών δικαιωμάτων με την αναγωγή στην αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου, στην υποχρέωση όλων των κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την ανεμπόδιση και αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων, στην αρχή της τριτενέργειας, στην αρχή της αναλογικότητας, καθώς και στην αρχή του περιορισμού και της ειδικότητας των περιορισμών .

Στην συνέχεια, παρουσιάζονται αναλυτικά τα τέσσερα εδάφια, τα οποία εμπερικλείουν το σημαντικότερο μέρος του αναθεωρημένου Συντάγματος.

α. Άρθρο 25§5 εδάφιο α' : «Η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου»

Πλέον ο σεβασμός της αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου συνιστά υποχρέωση του κράτους, εφόσον έχει τεθεί υπό την εγγύησή του, εκτείνεται, δε, στο πεδίο της κοινωνίας και δεσμεύει όλες τις εκφάνσεις της κρατικής εξουσίας: της νομοθετικής, της εκτελεστικής και της δικαστικής .

Αν υποθέσουμε, λοιπόν, ότι η έκφραση «δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου» αφήνει κάποια κενά, η ρητή προσθήκη της αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου καλύπτει οποιοδήποτε κενό. Έτσι, διασφαλίζει τη συμπληρωματική λειτουργία του άρθρου 25§1, αλλά και την επεκτατική λειτουργία της διάταξης αυτής, που σκοπό έχει να πληρώσει οποιοδήποτε κενό εμφανιστεί και στο μέλλον με το κανονιστικό και ερμηνευτικό της περιεχόμενο.

Είναι αλήθεια ότι από τις δύο πτυχές της αρχής του κοινωνικού κράτους δικαίου, τη

μεγαλύτερη κανονιστική σημασία έχει η αναφορά στην αρχή του κοινωνικού κράτους, καθώς ο κατάλογος των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι μικρότερος και πιο ελλιπής από τον κατάλογο των ατομικών δικαιωμάτων. Αυτό φαίνεται από το άρθρο 21 και 22§1, §5, ο κατάλογος των οποίων δεν θα είχε καμία πληρότητα χωρίς τη συνεχή αναγωγή στην αρχή της αναλογικής ισότητας του άρθρου 4§1. Στο σύστημα αυτό προστίθεται το άρθρο 25§1 με την αρχή του κοινωνικού κράτους, καθώς επίσης και η αρχή της αναθεωρημένης παραγράφου 2 του άρθρου 116 περί δυνατότητας λήψης θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών και γενικότερα περί της άρσης των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη ιδίως αλλά όχι μόνον, σε βάρος των γυναικών . Οι διατάξεις αυτές συμβάλλουν στη συγκρότηση ενός κοινωνικού κεκτημένου. Το δε κοινωνικό κράτος απαιτεί το σεβασμό του κοινωνικού κεκτημένου ως γενικού πλαισίου αναφοράς χωρίς αγκυλώσεις, δυσκαμψίες και αναχρονισμούς ως προς τα ειδικότερα μέτρα και τις επιμέρους επιλογές. Έτσι, προσδιορίζεται το εύρος των δικαιωμάτων του ανθρώπου «ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου» , καθώς στη διατύπωση αυτή τίθενται μαζί η προστασία της αξίας και της προσωπικότητας του ατόμου, δηλαδή κάθε ανθρώπου, η προσωπική ελευθερία, τα δικαιώματα συμμετοχής, η αρχή της ισότητας και η αρχή του κοινωνικού κράτους, η προστασία της ιδιοκτησίας, τα οικολογικά δικαιώματα και όλα τα δικαιώματα που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις κάθε ατόμου (όχι μόνο ιδιωτικές) . Κλείνοντας, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι, τελικά, η διατύπωση «τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου» δεν αφορά μόνο ή κυρίως την αντίληψη περί ανθρώπου ως προσωπικότητας με αυταξία και ως κοινωνικής σχέσης, αλλά και την ίδια την αντίληψη περί κράτους και περί Συντάγματος που επιλέγει το ισχύον Σύνταγμα της χώρας. Το «κοινωνικό σύνολο» αποτελεί πλέον ρυθμιστικό πεδίο του Συντάγματος, όχι μόνο ως πεδίο ανάπτυξης και συγκρότησης ιδιωτικών σχέσεων, αλλά και ως πεδίο του κράτους, που συνιστά τη μείζονα και ολική κοινοτική σχέση .

β. Άρθρο 25§1 εδάφιο β' : «Η αρχή της ανεμπόδιστης και αποτελεσματικής άσκησης των συνταγματικών δικαιωμάτων»

Στο δεύτερο εδάφιο της 25§1 έχουμε τη ρητή υποχρέωση όλων των κρατικών οργάνων να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση των συνταγματικών δικαιωμάτων. Δεν αρκείται, λοιπόν, στη συνταγματική τους κατοχύρωση, αλλά στοχεύει στη διασφάλιση της αποτελεσματικής και ανεμπόδιστης άσκησης τους. Οι συνταγματικές διατάξεις εκτός από κατευθυντήριες και άμεσης εφαρμογής έχουν και έναν τρίτο χαρακτηρισμό: γίνονται πρακτικές• η νέα 25§1 «προσδίδει effet utile σε όλες». Αυτό γίνεται με τρεις τρόπους: αρχικά, καθίστανται αποδέκτες και οι τρεις εξουσίες, η εκτελεστική εξουσία, η διοίκηση και η δικαιοσύνη. Στη συνέχεια, προστατεύει όχι μόνο τα συνταγματικά δικαιώματα, αλλά και τη συγκεκριμένη και πρακτική άσκησή τους από το κάθε υποκείμενό τους, κάθε στιγμή και υπό οποιεσδήποτε συνθήκες, με την επιφύλαξη των κανόνων του εδαφίου δ' . Η δε άσκησή τους πρέπει να είναι ανεμπόδιστη και σε επίπεδο ιδιωτικών σχέσεων. Τέλος, για να είναι αποτελεσματική η άσκησή τους των συνταγματικών δικαιωμάτων, η αποτελεσματικότητα της άσκησης εξετάζεται όχι μόνο νομικά, αλλά και πραγματολογικά.

γ. Άρθρο 25§1 εδάφιο γ' : «Η τριτενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων»

«Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν», αναφέρει το γ' εδάφιο του νέου 25§1 του Συντάγματος.

Η μετακύλιση κοινωνικών λειτουργιών από το κράτος προς ιδιώτες κατά τα τελευταία χρόνια καθιστά οξύτερο το πρόβλημα της ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων έναντι των τελευταίων. Απάντηση στο πρόβλημα επιχειρεί να δώσει η θεωρία της «τριτενέργειας» των συνταγματικών δικαιωμάτων, η οποία ελκύει την καταγωγή της από το γερμανικό δίκαιο .

«Τριτενέργεια» είναι η ενέργεια προς τους «τρίτους». Ως «τρίτοι» θεωρούνται οι ιδιώτες, καθόσον κατά τη παραδοσιακή διδασκαλία τα ατομικά δικαιώματα κατευθύνονται μόνο κατά του κράτους και όχι κατά των ιδιωτών .

Ιστορικά τα δικαιώματα υπήρξαν ανέκαθεν αμυντικά δικαιώματα έναντι του κράτους. Μετά από μακρείς αγώνες επιτεύχθηκε η αναγνώριση νομικών κανόνων και δικαιωμάτων στο πεδίο σχέσεων κράτους-ιδιωτών. Δεκτή γίνεται τώρα η τριτενέργεια και στη μέχρι τώρα νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων . Το κοινοτικό δίκαιο προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα από προσβολές όχι μόνο εκ μέρους των οργάνων των κρατών-μελών , αλλά και έναντι ιδιωτών .

Το Σύνταγμα του 1975 περιέχει ατομικά δικαιώματα τα οποία αναπτύσσουν άμεση

τριτενέργεια (όπως π.χ. κυρίως, το δικαίωμα ίσης αμοιβής για εργασία ίσης αξίας κατά το άρθρο 22§1). Μέχρι την αναθεώρηση του 2001 το Σύνταγμα δεν περιείχε γενική διάταξη για την τριτενέργεια, η δε κατοχύρωση των περισσότερων ατομικών δικαιωμάτων ούτε προβλέπει, ούτε αποκλείει σα-φώς την τριτενέργεια.

Για πρώτη φορά το Σύνταγμα, αναγνωρίζει γενικά την τριτενέργεια των δικαιωμάτων του ανθρώπου, την οποία ως τώρα αναγνώριζε μόνο σε ειδικές περιπτώσεις. Η νέα διάταξη προσπαθεί να αποφύγει τις προβληματικές συνέπειες μιας γενικής και άμεσης τριτενέργειας περιορίζοντάς την στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών «στις οποίες προσιδιάζουν». Η έκφραση όμως αυτή είναι ασαφής, και θα προκαλέσει προβλήματα στη νομολογία. Η ορθότερη ερμηνεία είναι ότι το Σύνταγμα δέχεται την έμμεση τριτενέργεια .

Η προβληματική της τριτενέργειας απασχόλησε ιδιαίτερα τη γερμανική επιστήμη και νομολογία. Ζήτημα τριτενέργειας δεν τίθεται όταν το κράτος αναθέτει την άσκηση αρμοδιοτήτων του σε φυσικό ή νομικό πρόσωπο ιδιωτικού δικαίου, που δεν είναι «τρίτος» και επομένως δεσμεύεται από τα ατομικά δικαιώματα. Γίνεται διάκριση των δύο ακραίων περιπτώσεων ατομικών δικαιωμάτων που είτε από το ίδιο τους το περιεχόμενο αποκλείουν την τριτενέργεια, είτε προβλέπονται ρητώς στο ίδιο το Σύνταγμα ως τριτενέργεια . Με τη νέα αυτή διάταξη εισάγεται, συνεπώς, ρητά στην ελληνική έννομη τάξη η άμεση τριτενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων, δηλαδή η απευθείας εφαρμογή των σχετικών διατάξεων και στο πεδίο των ιδιωτικών σχέσεων στις οποίες τα δικαιώματα αυτά προσιδιάζουν. Θα ήταν μάλιστα ακριβέστερο να γίνεται λόγος όχι για τριτενέργεια, αλλά για άμεση εφαρμογή του Συντάγματος και στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών, δηλαδή για «πρωτενέργεια» του Συντάγματος και στο πεδίο αυτό -αν μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τον όρο αυτό σε αντιδιαστολή προς τον όρο «τριτενέργεια», που έχει αποκτήσει και στην Ελλάδα ένα αρκετά σαφές νοηματικό περιεχόμενο. Καθορίζεται έτσι κατά τον ευρύτερο δυνατό τρόπο το πεδίο εφαρμογής όλου του Συντάγματος. Έχει θεωρηθεί επίσης ότι ο όρος «τριτενέργεια» είναι αδόκιμος .

Στη συνέχεια αναφέροντας ενδεικτικά κάποια παραδείγματα θα προσπαθήσουμε να καταστήσουμε πιο σαφές το νοηματικό περιεχόμενο του γ' εδαφίου της 25§1.

Υπάρχουν συνταγματικά δικαιώματα που από τη φύση τους ισχύουν πρωτίστως στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών, όπως το δικαίωμα της απεργίας . Άλλα δικαιώματα, όπως η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, προστατεύονται ρητά και έναντι των ιδιωτών με την απαγόρευση του προσυλισμού . Επίσης, υπάρχουν συνταγματικά δικαιώματα που κινδυνεύουν κυρίως από «ιδιωτικές» δραστηριότητες, όπως οι βιοϊατρικές παρεμβάσεις ή οι παραβάσεις του δικαιώματος στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, του απορρήτου του ιδιωτικού βίου ή του απορρήτου των ανταποκρίσεων .

Άλλωστε τα δικαιώματα που προσιδιάζουν μόνο στις σχέσεις δημοσίου δικαίου ή καλύτερα δημοσίου χαρακτήρα, είναι πολύ λίγες και αφορούν κυρίως σε σχέσεις με τη δικαστική εξουσία ή με την *strictu sensu* δημόσια διοίκηση . Τέλος, οι σχέσεις μεταξύ ιδιωτών μπορεί να είναι σχέσεις είτε μεταξύ φυσικών, είτε μεταξύ νομικών, είτε μεταξύ φυσικών και νομικών προσώπων. Από την άποψη μάλιστα αυτή, η διατύπωση «σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών» είναι ακριβέστερη από την έκφραση «ιδιωτικές σχέσεις», καθώς ιδιωτικές σχέσεις με την έννοια της διεπομένης από το ιδιωτικό δίκαιο σχέσης, μπορεί να συνάψει και το ίδιο το δημόσιο και τα δημόσια νομικά πρόσωπα.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι εισάγεται ένα τεκμήριο υπέρ της ισχύος των συνταγματικών δικαιωμάτων και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών.

δ. Άρθρο 25§1 εδάφιο δ' : «Η αρχή της αναλογικότητας. Η επιφύλαξη υπέρ του νόμου»
Με το δ' εδάφιο του νέου 25§1 εισάγονται ρητά κανόνες ως προς τους περιορισμούς των συνταγματικών δικαιωμάτων, δηλαδή ως προς τη σχέση του Συντάγματος με τον κοινό νόμο στο πεδίο των συνταγματικών δικαιωμάτων .

Το Σύνταγμα προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα όχι μόνο έναντι της διοικήσεως και της δικαιοσύνης αλλά και έναντι του ίδιου του νομοθέτη. Αφού ο νομοθέτης δεσμεύεται από τα ατομικά δικαιώματα, δεν μπορεί να τα περιορίσει, παρά μόνο αν και όπως το επιτρέπει το Σύνταγμα. Στις περιπτώσεις αυτές, γίνεται λόγος για «επιφύλαξη του νόμου», δηλαδή το Σύνταγμα κατοχυρώνει το ατομικό δικαίωμα υπό την επιφύλαξη των περιορισμών που θέτει ο νόμος .

Η ανάθεση των ατομικών δικαιωμάτων στον νομοθέτη έγινε ιστορικά για την προστασία των δικαιωμάτων αυτών που ο περιορισμός τους, όπου είναι θεμιτός, επαφίεται στην κρίση της λαϊκής αντιπροσωπείας και όχι της εκτελεστικής εξουσίας από την οποία κυρίως τα ατομικά δικαιώματα προστατεύουν τον ιδιώτη. Η «επιφύλαξη του νόμου είχε ιστορικά διπλή σημασία .

Πρώτα η επιφύλαξη του νόμου είχε ιστορικά τη σημασία , ότι περιορισμούς των ατομικών δικαιωμάτων μπορούσε να θεσπίσει μόνο ο νομοθέτης -εκτός βέβαια από το Σύνταγμα-

δηλαδή η Βουλή και όχι η διοίκηση ή τα δικαστήρια. Επομένως, περιορισμός επιτρέπεται μόνο με τυπικό και όχι με ου-σιαστικό νόμο .

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο συντακτικός νομοθέτης με τη χρήση του όρου «νόμος» στις διατάξεις περί ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων αποβλέπει μάλλον στο να εξασφαλισθεί ότι αυτά θα περιορίζονται μόνο με ρυθμίσεις γενικές και αφηρημένες. Έτσι όταν, π.χ. το άρθρο 5§3, εδάφιο β' , ορίζει ότι «κανένας δεν καταδιώκεται, ούτε συλλαμβάνεται, ούτε φυλακίζε-ται...παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος», επιδιώκει, προφανώς, να απο-κλείσει προσβολές της προσωπικής ελευθερίας που στρέφονται επιλεκτικά και αυθαίρετα κατά συγκεκριμένων προσώπων. Συνεπώς, προέχει το περιεχόμενο και όχι ο τύπος . Με άλλα λόγια περιορισμούς μπορεί να θεσπίσει μόνο η Βουλή με απόφαση που λαμβάνεται κατά τη νομοθετική διαδικασία και εκδίδεται και δημοσιεύεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας .

Ο κανόνας αυτός ανατράπηκε στη χώρα μας, όπου επικράτησε τόσο στη θεωρία, όσο και στη νομολογία η άποψη ότι ο νομοθέτης μπορεί να μεταβι-βάσει στη διοίκηση την περιοριστική ορισμένου ατομικού δικαιώματος εξου-σία του, χωρίς την ανάγκη ειδικής συνταγματικής εξουσιοδοτήσεως .

Ο αναθεωρητικός νομοθέτης του 1986 ή του 2001 που θα μπορούσε, αν ήθελε να άρει την αμφισβήτηση και να περιορίσει τον περιοριστικό του ατομικού δικαιώματος νόμο στον «τυπικό νόμο», δεν το έπραξε. Παραμένει συνεπώς, η κρατούσα στη νομολογία άποψη, ότι η επιφύλαξη του νόμου ανα-φέρεται γενικά στον «ουσιαστικό νόμο» .

Η δεύτερη σημασία της «επιφυλάξεως του νόμου» είναι ότι ο νομοθέτης μπορεί να περιορίσει ένα ατομικό δικαίωμα μόνο αν και στο μέτρο που το Σύνταγμα του επιφυλάσσει την εξουσία αυτή. Όπου το Σύνταγμα απευθύνει απόλυτες και ανεξίτητες απαγορεύσεις στα κρατικά όργανα (π.χ. απαγόρευση των βασανιστηρίων, της γενικής δημεύσεως ή της θανατικής ποινής επί εγκλημάτων που δεν τελούνται σε καιρό πολέμου ούτε σχετίζονται με αυτόν) νομοθετικές εξαιρέσεις δεν είναι δυνατοί. Ούτε μπορεί να συναχθεί επιφύλαξη του νόμου κατ'αναλογία άλλων διατάξεων, που κατοχυρώνουν άλλα δικαιώ-ματα .

Ο βασικός κανόνας, όμως, είναι ότι τα συνταγματικά δικαιώματα είναι απεριόριστα και βέβαια οι διατάξεις που τα θεσπίζουν είναι διατάξεις άμεσης εφαρμογής .

Εκτός από τις παραπάνω άμεσες επιφυλάξεις νόμου, το Σύνταγμα, επι-βάλλοντας στο κράτος διάφορες ειδικές υποχρώσεις, θεσπίζει έμμεσες επιφυ-λάξεις νόμου. Πράγματι, το Σύνταγμα προβλέπει σε διάφορες διατάξεις του ειδικές υποχρώσεις του κράτους προς την προστασία του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του .

Με το εδάφιο δ' του 25§1 εντάσσεται συνεπώς στο σώμα του συνταγ-ματικού κειμένου μία τυπολογία περιορισμών. Σε κάθε περίπτωση, όμω-ς, πρέ-πει να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας. Κατά την αρχή αυτή εφαρμοζόμενη στα ατομικά δικαιώματα, μεταξύ του νόμιμου σκοπού που επιδιώκει ένας περιορισμός του δικαιώματος και της εντάσεως, εκτάσεως και διάρκειας του συγκεκριμένου περιορισμού, πρέπει να υπάρχει εύλογη σχέση. Εύλογη σχέση δεν υπάρχει, όταν ο περιορισμός που επιβάλλεται στη συγκεκριμένη περίπτωση:

είναι απρόσφορος* για την επίτευξη του αποτελέσματος

είναι επαχθέστερος σε ένταση, έκταση ή* διάρκεια από το αναγκαίο για την επίτευξη του αποτελέσματος μέτρο (έστω κι αν είναι πρόσφορος)

είναι δυσανάλογος σε σχέση με τους λόγους που τον* προκάλεσαν ή το αντικειμενικά επιτεύξιμο αποτέλεσμα ή επιβολή διοικητικής κυρώσεως που περιορίζει ατομικό δικαίωμα σε μέτρο δυσανάλογο προς την παράβαση που αφορά .

Η αρχή της αναλογικότητας ισχύει ως μέτρο και ως περιορισμός των περιορισμών όχι μόνο όταν μεσολαβεί νόμος, αλλά και όταν ο περιορισμός των περιορισμών προσλαμβάνει τη μορφή πράξης δικαστικού ή διοικητικού οργάνου. Άλλωστε οι επιταγές του 25§1 απευθύνονται ευθέως σε όλα τα κρατικά όργανα.

Με τη ρητή μνεία της αρχής της αναλογικότητας το Σύνταγμα υιοθετεί μία έννοια και μία δέσμη κριτηρίων που έχει επεξεργαστεί και έχει διαμορφώσει η νομολογία και η θεωρία όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και διεθνώς .

Και χωρίς τη ρητή αυτή διακήρυξη, από το άρθρο 5§1 (μία κατά το άρθρο 110 μη αναθεωρίσιμη διάταξη) συνάγεται ότι οι περιορισμοί της ελευθερίας αναπτύξεως της προσωπικότητας δεν μπορούν να ξεπερνούν το αναγκαίο μέτρο για την προστασία του Συντάγματος, των χρηστών ηθών και των δικαιωμάτων άλλων». Και η ελληνική νομολογία αναφέρεται πλέον ρητά στην αρχή της αναλογικότητας . Τη συνάγει από την έννοια του κράτους δικαίου και τη χαρακτηρίζει ως συνταγματική αρχή. Το Συμβούλιο της Επικρατείας αναγνώριζε πάντως, ήδη από τα πρώτα χρόνια της λειτουργίας του, ότι η διοίκηση πρέπει να επιλέγει μεταξύ των μέτρων που πραγματοποιούν τους νόμιμους σκοπούς της το εκάστοτε λιγότερο επαχθές για τον ιδιώτη .

Σ' αυτό το σημείο, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στα εξής δύο συμπεράσματα :
Πρώτον, το συμπέρασμα πως— υπάρχουν και ανεπιφύλαχτα, δηλαδή ανεπίδεχτα περιορισμών δικαιώματα (βλ. άρθρο 10§3)
Δεύτερον, ότι οι περιορισμοί απαγορεύεται να— πολλαπλασιάζονται.

Όπως δεν επιτρέπεται η καταχρηστική άσκηση ατομικών δικαιωμάτων, έτσι δεν επιτρέπεται και η καταχρηστική επιβολή των περιορισμών τους .
Η απαγόρευση αυτή διακηρύσσεται σαφώς στο άρθρο 18 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως των δικαιωμάτων του ανθρώπου (ΕΣΔΑ), κατά το οποίο «οι επι-τρεπόμενοι κατά τας διατάξεις της παρούσης Συμβάσεως περιορισμοί των ει-ρημένων δικαιωμάτων και ελευθεριών δεν επιτρέπεται να εφαρμοσθούν ειμή προς τον σκοπό διά τον οποίον καθιερώθησαν» .
Μάλιστα η ΕΣΔΑ προσδιορίζει και τους σκοπούς για τους οποίους μπορούν να επιβληθούν οι περιορισμοί (εθνική ασφάλεια, δημόσια ασφάλεια, προάσπιση της τάξης και πρόληψη του εγκλήματος, προστασία της υγείας και της ηθικής, προστασία των δικαιωμάτων και των ελευθεριών των τρίτων ή ακόμη –ειδικά για την ελευθερία της έκφρασης- παρεμπόδιση της κοινολόγησης εμπιστευτικών πληροφοριών και διασφάλιση του κύρους και της αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας) .

Έτσι, λοιπόν, με αυτά τα κριτήρια διαμορφώθηκε και στους κόλπους της ελληνικής έννομης τάξης η αρχή της αναλογικότητας ως ο μείζων περιορισμός των περιορισμών και ως ένας από τα σημαντικότερους τρόπους άσκησης του δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και της νομιμότητας των συναφών διοικητικών πράξεων .

Κριτική: Το νέο 25§1 του Συντάγματος εμπλουτίζει την έννοια της συνταγματικής δημοκρατίας με καινούρια στοιχεία:

Η αρχή του κοινωνικού κράτους στο άρθρο 25§1, εδάφιο α' προβάλλει μια αντίληψη των κοινωνικών δικαιωμάτων ως ουσιαστών στοιχείων της συνταγματικής πολιτικής που δεσμεύουν της επιλογές της κοινής πολιτικής.

Η αρχή της αναλογικότητας στο εδάφιο δ' διευρύνει την έκταση του συνταγματικού ελέγχου των επιλογών του νομοθέτη των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Η αρχή της τριτενέργειας στο εδάφιο γ' εμπεδώνει στο κοινωνικό σύστημα και στα επιμέρους νομικά υποσυστήματα τις αρχές και τις αξίες του συνταγματικού συστήματος.

Το άρθρο 25§1 δεν πρέπει να θεωρείται μόνο ως το επιστάγασμα του συνταγματικού συστήματος των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το άρθρο αυτό αποτυπώνει τη θεμελιώδη επιλογή του αναθεωρητικού νομοθέτη για την εδραίωση και εμβάθυνση της συνταγματικής δημοκρατίας στην Ελλάδα .

Νομολογία: Μία πρόσφατη απόφαση του Αρείου Πάγου με αριθμό 25/2004 , επιβεβαιώνει τη χρησιμότητα της συνταγματικής κατοχύρωσης της αρχής της αναλογικότητας. Παρατίθεται, σ' αυτό το σημείο απόσπασμα της απόφασης:

[...] Με το άρθρο 6 §1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ), η οποία κυρώθηκε με το ν.δ. 53/1974 και έχει υπερνομοθετική ισχύ, κατά το άρθρο 28 §1 του Συντάγματος αναγνωρίζεται στον κατηγορούμενο δικαίωμα για δίκαιη δίκη, στην έννοια της οποίας περιλαμβάνεται και το δικαίωμα προσβάσεως στο δικαστήριο. Το ίδιο δικαίωμα αναγνωρίζεται και από το άρθρο 20 §1 του Συντάγματος, κατά το οποίο «καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα ή τα συμφέροντά του, όπως νόμος ορίζει». Ο κοινός νομοθέτης δεν κωλύεται να θεσπίζει προϋποθέσεις και περιορισμούς στην άσκηση ένδικου μέσου εναντίον καταδικαστικής απόφασης, αρκεί οι συνέπειες που επισύρει η παράβασή τους να μην είναι υπέρμετρες σε σημείο ώστε να αναιρούν την ελεύθερη πρόσβαση στο δικαστήριο ή να αντιβαίνουν στην αρχή της αναλογικότητας, πράγμα που συμβαίνει, όταν η προβλεπόμενη από το νόμο κύρωση είναι στη συγκεκριμένη περίπτωση δυσανάλογη προς την παράβαση της διάταξης του νόμου. Η αρχή της αναλογικότητας αναγνωρίζεται ήδη με το άρθρο 25 §1 εδάφ. β' του Σ (όπως το άρθρο αυτό ισχύει από 18.4.2001, μετά την αναθεώρηση από τη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων), κατά το οποίο οι κάθε είδους περιορισμοί, που μπορούν, κατά το Σύνταγμα, να επιβληθούν στα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου, πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού, και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας. Η παραβίαση της αρχής αυτής πρέπει να ερευνάται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση ενόψει και του ύψους της ποινής που έχει επιβληθεί ή τη μικρή ή μεγάλη απαξία της αξιόποινης πράξης εφόσον και αυτή αποτελεί ένα από τα κριτήρια των οποίων η συνεκτίμηση διαμορφώνει την κρίση του δικαστηρίου για την υπέρβαση ή μη της ως άνω αναλογικότητας (ΟΛΑΠ 14/2001) [...].

Αφού έχει γίνει μία εκτενής ανάλυση πάνω στο άρθρο 25§1, τη σημαντι-κότερη αναθεωρημένη διάταξη του Συντάγματος 1975/1986/2001, θα συνεχί-σουμε αναλύοντας με τη σειρά όλα τα άρθρα των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων που αναθεωρήθηκαν.

B. Η αναθεώρηση του άρθρου 4

Θρησκευτική ελευθερία και ελευθερία πεποιθήσεων

Το άρθρο 4§6 καθιερώνει κυρίως μία υποχρέωση « κάθε Έλληνα που μπορεί να φέρει όπλα να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας». Δεν πρόκειται κυριολεκτικά για πολιτικό δικαίωμα , αφού η στράτευση όχι μόνο δεν συνεπάγεται συμμετοχή στην κρατική εξουσία, αλλά αντίθετα σημαίνει υποβο-λή σε καθεστώς στρατιωτικής πειθαρχίας .

Εφόσον η διάταξη θεσπίζει υποχρέωση καθολική και ίση, αυτός ο οποίος, κατ'αδικοιολόγητη δυσμενή διάκριση, επιβαρύνεται υπέρμετρα και ίσως δυσα-νάλογα σε σχέση με τους άλλους πολίτες μπορεί ν'αξιώσει π.χ. τη μείωση της θητείας του στο προσήκον μέτρο. Δεν πρόκειται όμως για συνηθισμένες περι-πτώσεις στην πράξη . Άλλωστε ο ίδιος ο νομοθέτης δεν δεσμεύεται συντα-γματικά να καθιερώσει τη στρατιωτική θητεία. Αν δε, την καθιερώσει ως τέτοια, δεσμεύεται να τη διαμορφώσει πάνω στη βάση των αρχών της καθο-λικότητας και της ισότητας. Έτσι θα ήταν πρόδηλα αντισυνταγματική, υπό τα σημερινά δεδομένα, η επαναφορά θεσμών του παρελθόντος .

Ένα ζήτημα που έχει μεγάλη πρακτική σημασία αφορά την εκπλήρωση της κατά το άρθρο 4§6 και τους σχετικούς νόμους στρατιωτικής υποχρέωσης: Μπορεί οπαδός θρησκείας, η οποία απαγορεύει τη χρησιμοποίηση όπλων, να ζητήσει την απαλλαγή του από τη στρατιωτική θητεία εν όψει και του άρθρου 13§4; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό πρέπει να ξεκινήσει από μία ορθή ερμη-νεία της συνταγματικής βάσης της στρατιωτικής υποχρέωσης. Η ερμηνευτική αυτή δήλωση υπό το άρθρο 4 είναι σαφώς ρύθμιση ειδικό-τερη του άρθρου 13§4 . Το άρθρο 4§6 σε συνδυασμό με το άρθρο 13§4 του Συντάγματος, όπως και το άρθρο 9 της ΕΣΔΑ, δεν απαγορεύει στον νομοθέτη να προβλέπει την άοπλη εκπλήρωση της θητείας για τους «αντιρρησίες συνειδήσεως» και μάλιστα τόσο για θρησκευτικούς, όσο και για κοσμο-θεωριακούς/ηθικούς λόγους . Κατά το Συμβούλιο της Επικρατείας, είναι «συ-νταγματικά ανεκτή, (εφόσον συντρέχουν σοβαροί λόγοι δημοσίου συμ-φέροντος και δεν θίγεται η εύρυθμη λειτουργία του στρατεύματος), η θέσπιση άοπλης στρατιωτικής θητείας ή και άλλου είδους υποχρεωτικής (π.χ. κοινω-νικής) υπηρεσίας.

Αξίζει να αναφέρουμε ότι ο νόμος 731/1977 εισήγαγε τη δυνατότητα άοπλης θητείας στο πλαίσιο όμως, των ενόπλων δυνάμεων και μόνο γι'αυτούς που αρνούνται να φέρουν όπλα για λόγους θρησκευτικής συνείδησης.

Η Βουλή του 1996 είχε κατατάξει το άρθρο 4 §6 στον κατάλογο των υπό αναθεώρηση διατάξεων με πλειοψηφία μεγαλύτερη των 151 αλλά μικρότερη των 180 ψήφων. Έτσι, η Ζ' Αναθεωρητική Βουλή έπρεπε να βρει μία λύση ικανή να συγκεντρώσει πλειοψηφία μεγαλύτερη των 180 ψήφων. Η λύση αυτή ήταν η προσθήκη ερμηνευτικής δήλωσης υπό άρθρο 4, κάτι που τελικά έγινε δεκτό με πλειοψηφία 181 ψήφων.

Θα πρέπει να τονίσουμε ότι η ερμηνευτική αυτή δήλωση δεν δίνει ατομικό δικαίωμα στην αντίρρηση συνείδησης, αλλά περιέχεται στον κοινό νομοθέτη η ευχέρεια να προβλέψει μορφές εναλλακτικής θητείας, είτε εντός της δομής των ενόπλων δυνάμεων (άοπλη θητεία), είτε και εκτός αυτής (κοινωνική θητεία) και σε κάθε περίπτωση πρέπει η αντίρρηση να είναι τεκμηριωμένη, άρα ελέγχεται ως προς τη σοβαρότητα, το βάθος και τη διάρκειά της με πρόσφορο τρόπο που δεν θίγει την αξιοπρέπεια του ενδιαφερομένου. Όπως, δε, τονίστηκε και κατά τις συζητήσεις στη Ζ' Αναθεωρητική Βουλή η αντίρρηση συνείδησης δεν καλύπτει τη φυγοπονία και την υπεκφυγή .

Νομολογία: Στο σημείο αυτό είναι χρήσιμη η παραπομπή σε μια σχετική απόφαση του ΣτΕ. Πρόκειται για την 4/2002. Η υπόθεση αφορούσε στη στρατιωτική θητεία των αντιρρησιών συνείδησης. Ο αιτών, ο οποίος ήταν μάρτυρας του Ιεχωβά, ζητούσε να εκπληρώσει εναλλακτική πολιτική/κοινωνική υπηρεσία λόγω των θρησκευτικών του πεποιθήσεων. Όμως, η Επιτροπή Απαλλαγών απέρριψε την αίτησή του, λόγω εκπρόθεσμης παρουσίας του. Παρά την προσφυγή του αιτούντος, ο τελευταίος υποχρεώθηκε να καταταγεί. Κατ'αυτής της πράξεως ο αιτών ασκεί αίτηση ακύρωσης, μετά από την οποία ο Πρόεδρος του Δ' Τμήματος, συγκρότησε την Επιτροπή Απαλλαγών, η οποία και αποφάσισε της αναστολής εκτέλεσης της απόφασης του αρμόδιου στρατολογικού γραφείου.

Η εκτέλεση των προσβαλλόμενων πράξεων θα προκαλούσε στον αιτούντα ανεπανόρθωτη βλάβη, λόγω του εξαναγκασμού του να εκπληρώσει ένοπλη θητεία, αφού κάτι τέτοιο αντιτίθεται στις θρησκευτικές του πεποιθήσεις, ανήκοντας στο δόγμα του Ιεχωβά.

Κριτική: Η αναθεώρηση του 2001 αναγνωρίζει πλέον ρητά σε μία νέα ερμηνευτική δήλωση

του άρθρου 4 του Συντάγματος τη νέα δυνατότητα νομοθετικής εισαγωγής εναλλακτικής θητείας, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων, σε αντιρρήσεις θρησκευτικής ή άλλης συνείδησης .

Κλείνοντας να προσθέσουμε πως η θεμελιώδης όψη της προσωπικότητας κάθε ανθρώπου είναι η προστασία της συνείδησής του, με την έννοια των θρησκευτικών ή φιλοσοφικών πεποιθήσεών του. Κι αυτό είναι που καθιστά σημαντική την προσθήκη της ερμηνευτικής αυτής δήλωσης με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 2001.

Γ. Η αναθεώρηση του άρθρου 5

α. Άρθρο 5§4: Ελευθερία κινήσεως και εγκαταστάσεως

Με την αναθεώρηση του 2001 –η οποία απλώς αναδιαρθρώνει τη διάταξη, χωρίς να επιφέρει σημαντικές αλλαγές κατά Π.Δ. Δαγτόγλου - κα-ταργήθηκε το γ' εδάφιο του 5§4 του Συντάγματος και αναδιατυπώθηκε το β' εδάφιο, έτσι ώστε, η επιβολή ατομικών μέτρων περιοριστικών της ελευθερίας κίνησης κλπ. , να είναι πλέον δυνατή μόνο ως παρεπόμενη ποινή, σε περίπτωση καταδικαστικής απόφασης από ποινικό δικαστήριο, που έχει, όμως όλα τα προσόντα του άρθρου 93 του Συντάγματος.

Τα μέτρα αυτά δεν μπορεί να είναι διοικητικά, αλλά μόνο ποινικά και το περιεχόμενό τους δεν μπορεί να συνίσταται σε υποχρέωση διαμονής σε συγκεκριμένο τόπο και μάλιστα υπό καθεστώς «οργανωμένης διαβίωσης» όπως συνέβαινε έως το 1974 με τη διοικητική εκτόπιση, διότι κάτι τέτοιο θα αποτελούσε στέρηση και όχι απλό περιορισμό της προσωπικής ελευθερίας . Η μόνη διαφορά από τη φυλάκιση έγκειται στο είδος και μέγεθος της φυλακής, ενώ σημαίνει ταυτόχρονα ότι ο νομοθέτης και η διοίκηση επιβάλλουν αντισυμβαλλομένως ποινή, χωρίς να έχει διαπραχθεί αξιόποινη πράξη και χωρίς να έχει προηγηθεί απόφαση ποινικού δικαστηρίου .

Η εκτόπιση, ως στέρηση της προσωπικής ελευθερίας, δεν υπάγεται στην εξαίρεση του β' εδαφίου του 5§4, αλλά στη ρύθμιση της στέρησης της προσω-πικής ελευθερίας από τα άρθρα 5§3 και 6§1 του Συντάγματος. Επειδή, όμως, δεν εκπληρώνει τις εκεί προβλεπόμενες προϋποθέσεις, η εκτόπιση είναι αντι-συνταγματική.

Έτσι, μπορεί να προβλεφθεί και επιβληθεί μόνο ως παρεπόμενη ποινή η απαγόρευση κίνησης και εγκατάστασης σε ορισμένη γεωγραφική περιοχή ή/και απαγόρευση εξόδου από τη χώρα .

Κριτική: Τέλος, κρίνεται απαραίτητη η παρατήρηση ότι η αναθεώρηση του 2001 θα έπρεπε να είχε προβλέψει ρητά ότι οι επιτρεπόμενες εξαιρέσεις της απαγορεύσεως του άρθρου 5§4 αναφέρονται μόνο στην έξοδο, αλλά ποτέ στην είσοδο Ελλήνων πολιτών, η οποία είναι πάντοτε ανεξάρτητα ελεύθερη. Η αναθεώρηση περιορίστηκε μόνο σε απλές φραστικές αναδιορθώσεις .

β. Άρθρο 5§5: Το δικαίωμα προστασίας της υγείας και της γενετικής ταυτότητας
Συμπλήρωμα ή συνέχεια της προσωπικής ελευθερίας *strictu sensu* αποτελεί το δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής ταυτότητας που κατοχυρώνεται μετά την αναθεώρηση του 2001, στο εδάφιο α' της νέας §5 του άρθρου 5 του Συντάγματος. Ως υγεία μπορεί να νοηθεί η φυσική κατάσταση του ατόμου στην οποία δεν συντρέχει κάποια από τις περιπτώσεις που η ιατρική επιστήμη χαρακτη-ρίζει ως ασθένειες. Ως γενετική ταυτότητα νοείται η γενετική ιδιοσυστασία ενός ατόμου, τα κληρονομούμενα γενετικά στοιχεία του. Αντικείμενο του άρθρου 5§5 εδάφιο α' είναι το ατομικό δικαίωμα στην υγεία και όχι η προστασία της με διάφορες θετικές ενέργειες εκ μέρους του κράτους . Το δικαίωμα αυτό είναι κατεξοχήν αμυντικό και απορρέει ούτως ή άλλως από την αρχή της αξίας του ανθρώπου και από το γενικό δικαίωμα στην προ-στασία και την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και έχει υποκειμένό του κάθε άνθρωπο , δηλαδή, φορείς του είναι μόνο φυσικά και όχι νομικά πρόσωπα, οι Έλληνες και οι αλλοδαποί αδιακρίτως . Όταν το πρόβλημα καθίσταται συγκεκριμένο και πρακτικό, η συζήτηση που πρέπει να γίνει είναι τελικά ηθική και πρέπει να εναρμονίζεται με τις αρχές και τις αξίες που αποδέχεται και ενσωματώνει το ίδιο το Σύνταγμα. Κατά τον ίδιο τρόπο το αναθεωρημένο Σύνταγμα προστατεύει τη γενετική ταυτότητα και θέτει υπό νομικό έλεγχο τις βιολογικές παρεμβάσεις αναθέτοντας στον κοινό νόμο τη ρύθμιση των σχετικών θεμάτων εν όψει μίας συνεχώς εξελισσόμενης πραγματικότητας.

Η επιφύλαξη αυτή υπέρ του νόμου αναφέρεται κυρίως στους κανόνες του διεθνούς δικαίου και τα ζητήματα αυτά αντιμετωπίζονται ως ένα βαθμό με τις ρυθμίσεις της «Ευρωπαϊκής σύμβασης για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της αξιοπρέπειας του

ανθρώπου σε σχέση με τις εφαρμογές της βιολογίας και της ιατρικής». Από την Ελλάδα κυρώθηκε με τον νόμο 2619/1998.

Κριτική: Κατά μία άποψη η λύση αυτή που επέλεξε ο Έλληνας αναθεωρητικός νομοθέτης του 2001 είναι λιτή και έχει πλήρη διατύπωση, μπορεί δε βέβαια να συγκριθεί και με άλλες εθνικές συνταγματικές επιλογές για το ίδιο θέμα .

Κατ'άλλη άποψη, όμως, η διάταξη αυτή αναφέρεται, όπως είπαμε, όχι μόνο στην κρατική μέριμνα, αλλά στο δικαίωμα κάθε προσώπου (και του μη Έλληνα, καθώς και του μη υπηκόου της Ευρωπαϊκής Ένωσης) στην «προστασία της υγείας του», αλλά δεν είναι σαφές αν η Ζ' Αναθεωρητική Βουλή είχε επίγνωση των πλήρων, συγκεκριμένων νομικών και δημοσιονομικών συνεπειών μιας τέτοιας έννομης αξίωσης... .

Δ. Το νέο άρθρο 5Α

Το δικαίωμα της πληροφορίας

Η αναθεώρηση του 2001 προσθέτει ένα νέο άρθρο στο Σύνταγμα , με το οποίο καθιερώνει πλέον το δικαίωμα στην πληροφόρηση. Πιο συγκεκριμένα, στην πρώτη παράγραφο κατοχυρώνεται το δικαίωμα στην πληροφόρηση, ως γενικότερο δικαίωμα και το δικαίωμα στην Κοινωνία της Πληροφορίας, ως ειδικότερο δικαίωμα .

Σύμφωνα λοιπόν, με το άρθρο 5Α§1 καθιερώνεται ένα δικαίωμα πλέον ατομικό, το οποίο βέβαια τελεί υπό την επιφύλαξη του νόμου .

Στο εδάφιο β' της πρώτης παραγράφου τίθεται ένας εσωτερικός περιορισμός των περιορισμών που μπορούν να επιβληθούν στο δικαίωμα αυτό, καθώς οι περιορισμοί μπορούν να επιβληθούν μόνο με νόμο, εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και μόνον εφόσον δικαιολογούνται σε σχέση με το σκοπό που υπηρετούν. Μόνο για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων ή συμφερόντων τρίτων .

Ανεξάρτητα συνεπώς από τους περιορισμούς που μπορούν να επιβληθούν νομοθετικά και με κριτήριο την αρχή της αναλογικότητας, το δικαίωμα στην πληροφόρηση οριοθετείται ευθέως από το Σύνταγμα, από τη δέσμη των συνταγματικών δικαιωμάτων που προστατεύουν τη σφαίρα του ιδιωτικού και του οικογενειακού βίου, των προσωπικών δεδομένων, του απορρήτου των επικοινωνιών κ.ο.κ. .

Στη δεύτερη παράγραφο του άρθρου 5Α καθιερώνεται το δικαίωμα συμμετοχής στις λειτουργίες κυρίως του κυβερνοχώρου, όχι μόνο αρνητικό αλλά και θετικό. Το κράτος υποχρεούται όχι μόνο να ανέχεται, αλλά και να διευκολύνει με τη λήψη των κατάλληλων μέτρων την πρόσβαση, την παραγωγή, την ανταλλαγή και τέλος τη διάδοση των ηλεκτρονικά διακινομένων πληροφοριών .

Αξιοσημείωτο είναι βέβαια το γεγονός ότι το συνταγματικό δικαίωμα πρόσβασης στην πληροφόρηση συνάγεται από το συνδυασμό συνταγματικών διατάξεων που ήδη ισχύουν, όπως τα άρθρα 5§1 Σ, 14Σ, 15Σ., ενώ είναι κατοχυρωμένο σε επίπεδο κανόνων σχετικά αυξημένης τυπικής ισχύος, κυρίως με το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ .

Το δικαίωμα αυτό όχι μόνο προσιδιάζει στις σχέσεις μεταξύ των ιδιωτών (άρθρο 25§ 1, εδ.γ') αλλά ισχύει και ευθέως στο πεδίο αυτό , αφού και η διατύπωσή τους είναι απόλυτη, μη περιοριζόμενη στην κρατική εξουσία ως αποδέκτη τους, αλλά και οι κίνδυνοι για αυτά μπορούν να προέρχονται από αλλού (π.χ. ιδιωτικά μέσα μαζικής ενημέρωσης, επιχειρήσεις πληροφορικής κ.ά.) .

Κριτική: Σύμφωνα με μία άποψη, οι νέες διατάξεις εισάγουν αδόκιμους νεολογισμούς, όπως «δικαίωμα στην πληροφόρηση», «Κοινωνία της Πληροφορίας -με κεφαλαία- «διακίνηση» των πληροφοριών, χωρίς να περιέχουν τίποτε το -ουσιωδώς- νέο, αφού κατά τις ισχύουσες στην Ελλάδα διεθνείς συμβάσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η ελευθερία της γνώμης περιλαμβάνει και την ελευθερία της πληροφορίας, ενώ το κείμενο των νέων συνταγματικών διατάξεων δεν αποκλίνει από τα ήδη γενικώς γενόμενα αποδεκτά .

Κατ'άλλη άποψη, η διάταξη έχει ενδιαφέρον ως προς την επιφύλαξη του νόμου που περιέχει καθώς και ως προς τη ρητή καθιέρωση της δυνατότητας επιβολής περιορισμών .

Στην εποχή που διανύουμε, την εποχή του Διαδικτύου, τα όρια μεταξύ κοινωνίας, πρόσβασης στην πληροφορία, παραγωγής ή επεξεργασίας της πληροφορίας διαγράφονται εξαιρετικά ασαφή και ρευστά. Το αναθεωρημένο Σύνταγμα φαίνεται να αντιμετωπίζει την κοινωνία της πληροφορίας καταρχήν ως ένα «περιθωριακό», κυρίως τεχνολογικά προσδιορισμένο φαινόμενο, που εξελίσσεται παράλληλα με την απτή κοινωνία.

Η αντίληψη αυτή θα αναιρεθεί σύντομα από την πραγματικότητα. Η επόμενη αναθεώρηση ανήκει στην κοινωνία της πληροφορίας .

Ε. Η αναθεώρηση του άρθρου 6§4, εδάφιο β'

Προσωπική ασφάλεια- Η απαγόρευση της καταστρατήγησης των ανωτάτων ορίων της προφυλάκισης

Η ελληνική συνταγματική τάξη επιμένει κατά παράδοση στις κλασικές εγγυήσεις της προσωπικής ασφάλειας, οι οποίες βρίσκονται στην καρδιά του κράτους δικαίου, καθώς ρυθμίζουν τα ακραία φαινόμενα της σύλληψης και της προφυλάκισης. Στο σημείο αυτό κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική η προσθήκη του γ' εδαφίου της παραγράφου 4 του άρθρου 6, με την οποία τίθενται εκ του Συντάγματος τα ανώτατα όρια της προφυλάκισης (προσωρινή κράτηση κατά τον Κώδικα Ποιν. Δικονομίας) .

Πιο συγκεκριμένα, με το νέο αυτό εδάφιο απαγορεύεται ρητά και εκ του Συντάγματος η εκ του πλαγίου –δηλαδή με καταστρατήγηση του Συντάγματος- υπέρβαση των ακραίων αυτών ορίων (18 μήνες για τα κακουργήματα, 9 μήνες για τα πλημμελήματα).

Κατά την εφαρμογή της παραπάνω διάταξης παρουσιάστηκαν προβλήματα οφειλόμενα στους αργούς ρυθμούς απονομής της ποινικής δικαιοσύνης στη χώρα μας, τα οποία συχνά οι δικαστικές αρχές επιχείρησαν να «αντιμετωπίσουν» με την καταστρατήγησή της. Έτσι, κατέληξε ένα συνηθισμένο φαινόμενο , η πρακτική να μην απαγγέλλονται από την πρώτη στιγμή όλες οι δυνατές κατηγορίες, αλλά να κρατείται κάποια απ'αυτές σαν ένα είδος «εφεδρείας», ώστε να απαγγελθεί όταν πλησίαζε να συμπληρωθεί το ανώτατο όριο προφυλάκισης, καθιστώντας έτσι δυνατή την εκ νέου προφυλάκιση.

Πρόκειται προδήλως για μία αντισυνταγματική μεθόδευση, με την οποία επερχόταν ουσιαστικά ένας πολλαπλασιασμός του προβλεπόμενου από το Σύνταγμα ανώτατου χρονικού ορίου προσωρινής κράτησης.

Η προφυλάκιση δεν μπορεί να λειτουργεί ως «προκαταβολή» της απειλούμενης ποινής, ενώ δεν νοείται η πέραν των 18 μηνών (9 μήνες για τα πλημμελήματα), παράταση της διαδικασίας, όταν υπάρχει προφυλάκιση του κατηγορουμένου .

Αποδέκτες της διάταξης αυτής είναι οι δικαστικές και εισαγγελικές αρχές, καθώς επίσης και ο κοινός νομοθέτης, ο οποίος οφείλει να οργανώσει το αποτελεσματικό μηχανισμό της άρσης της κράτησης και επιβολής των διοικητικών, αστικών και ποινικών κυρώσεων κατά προσώπων που ως φορείς των αρμόδιων οργάνων του κράτους παραβιάζουν τις σχετικές συνταγματικές διατάξεις .

Κριτική: Ο κοινός νομοθέτης είχε επιδείξει μεγαλύτερη συνταγματική ευαισθησία από τη δικαστική εξουσία, γι'αυτό και προσέθεσε την §2 στο άρθρο 288 του Κ.Ποιν.Δ. Ωστόσο και αυτή ακόμη η διάταξη καταστρατηγείται ουσιαστικά στην πράξη, αφού γίνεται δεκτό ότι σε περίπτωση αληθινής πραγματικής συρροής εγκλημάτων δεν χωρεί συνέκτιση δύο χρονικά επικαλυπτόμενων ενταλμάτων προσωρινής κράτησης, αλλά η έκτισή τους είναι διαδοχική (!).

Κατά μία άποψη και υπό τις προϋποθέσεις αυτές είναι άδηλο αν η προσθήκη νέου εδαφίου στο άρθρο 6§4 με την αναθεώρηση του 2001 θα πεισθούν οι αρμόδιες δικαστικές αρχές να αποστούν από τις ερμηνευτικές μεθοδεύσεις σε βάρος της προσωπικής ασφάλειας .

Κατ'άλλη άποψη η συγκεκριμένη απαγόρευση που θέτει η διάταξη είναι μεν αναγκαία και ορθή, αλλά θα έπρεπε να έχει τη θέση της στον Κώδικα της Ποινικής Δικονομίας, ενώ δεν δικαιολογεί την αναθεώρηση του Συντάγματος-τος .

ΣΤ. Η αναθεώρηση του άρθρου 7§3

Το δικαίωμα στη ζωή- Η κατάργηση της θανατικής ποινής

Στο ίδιο το Σύνταγμα από το δικαίωμα της ζωής προβλέπονται εξαιρέσεις με τη ποινή του θανάτου να κατέχει τη σημαντικότερη θέση ανάμεσά τους. Το Σύνταγμα, μέχρι την αναθεώρηση του 2001 την απαγόρευε μόνο για τα καθαρώς «πολιτικά εγκλήματα». Η διάταξη ήταν σαφής και δεν επέτρεπε παράκαμψη της ούτε τυχόν χαρακτηρισμό της ως ασυμβίβαστης -και συνεπώς αντισυνταγματικής- με την «υπέρτερη» διακήρυξη της αξίας του ανθρώπου στο άρθρο 2§1 του Συντάγματος. Κι αυτό γιατί οι διατάξεις του Συντάγματος δεν υπόκεινται σε άλλη ιεράρχηση εκτός από τη θελημένη από τον ίδιο συντακτικό νομοθέτη διάκριση σε υποκείμενες και σε μη υποκείμενες σε αναθεώρηση ή αναστολή .

Ο συντακτικός νομοθέτης του 1975 δεν θέλησε να καταργήσει γενικά τη θανατική ποινή, όπως συνέβη σε κάποια ξένα συντάγματα . Μέχρι το 2001 η μερική απαγόρευση που περιείχε υπέρ των «πολιτικών εγκλημάτων» ήταν μάλλον μικρής σημαίας, αφού εξαιρούσε ρητά τα «σύνθετα πολιτικά εγκλήματα» -αν και αυτά είναι και τα περισσότερα .

Εφόσον μέχρι το 2001 δεν υπήρχε συνταγματικός γενικός κανόνας απαγορεύσεως της θανατικής ποινής, αφηνόταν στη διάκριση του νομοθέτη, σε όλες τις περιπτώσεις εξαιρουμένων των καθαρώς πολιτικών εγκλημάτων, να διατηρήσει, να καταργήσει ή να επαναφέρει τη θανατική ποινή υπό την προϋπόθεση, πρώτον, της απαγορεύσεως του αναδρομικού ποινικού νόμου (άρ. 7§1) και δεύτερον, της επιβολής της θανατικής ποινής από το δικαστήριο που εκπληρώνει τις εγγυήσεις του άρθρου 87 του Συντάγματος .

Είναι αξιοσημείωτη σ' αυτό το σημείο η αναφορά στην κινήσεις που έχει κάνει η χώρα μας ως προς το θέμα της θανατικής ποινής σε επίπεδο κανόνων αυξημένης τυπικής ισχύος. Το Έκτο Πρωτόκολλο της 28ης Απριλίου του 1983, καταργεί τη θανατική ποινή, εξαιρώντας εγκλήματα πολέμου ή όταν επικείται πόλεμος (όπου δεν επιβάλλει, αλλά επιτρέπει). Η χώρα μας, δεκαπέντε χρόνια αργότερα κυρώνει το Πρωτόκολλο με τον νόμο 2610/1998.

Με το Δέκατο Τρίτο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ της 3ης Μαΐου του 2002, το οποίο δεν έχει υπογραφεί από τη χώρα μας, η εξαίρεση, που αναφέραμε, παραλείπεται και η ποινή του θανάτου απαγορεύεται σε όλες τις περιστάσεις.

Η αναθεώρηση του 2001, από την άλλη πλευρά, υιοθετεί το Έκτο Πρωτόκολλο στο άρθρο 7§3 εδάφιο β'. Έτσι το Σύνταγμα υπαναχωρεί σε σύγκριση με τον νόμο 2172/1993 που καταργεί πλήρως την ποινή του θανάτου. Όμως επιτρέποντας την κατ'εξαίρεση θανατική ποινή, και μην εμποδίζοντας τον νομοθέτη να κατοχυρώνει σε ευρύτερο βαθμό από το Σύνταγμα ένα ατομικό δικαίωμα, η νέα διάταξη δεν εμποδίζει τη γενική απαγόρευση της ποινής του θανάτου που εισήχθη με το άρθρο 33§1 του νόμου 2172/1993 .

Κριτική: Πρόκειται για μία συμβολική, αλλά και πρακτική μεταβολή, η οποία εναρμονίζει το Σύνταγμα με το Έκτο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ. Οι όροι που τάσσει η διάταξη πρέπει να επιτάσσονται.

Η Ελλάδα διατύπωσε την επιφύλαξη για τη δυνατότητα επιβολής θανατικής ποινής μόνο για έγκλημα που τελέστηκε εν καιρό πολέμου και το οποίο προβλέπεται και τιμωρείται κατά τον Στρατιωτικό Ποινικό Κώδικα. Ως ρύθμιση στην εσωτερική έννομη τάξη ίσχυε σε επίπεδο σχετικής αυξημένης τυπικής ισχύος. Και άρα υπερίσχυε κάθε αντίθετης ρύθμισης του κοινού νόμου. Με την αναθεώρηση του 2001, το ζήτημα λύνεται οριστικά, αφού η θανατική ποινή απαγορεύεται όχι μόνο να εκτελεστεί, αλλά και να επιβληθεί .

Z. Η αναθεώρηση του άρθρου 9Α

Το απαραβίαστο της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής-Το δικαίωμα της πληροφορικής αυτοδιάθεσης- Η προστασία των προσωπικών δεδομένων

Μετά την αναθεώρηση του 2001 βρίσκει ρητή πλέον κατοχύρωση το δικαίωμα πληροφορικής αυτοδιάθεσης ή αλλιώς πληροφοριακού αυτοκαθορισμού ή αυτοπροσδιορισμού, στο νέο άρθρο 9Α.

Οι δυνατότητες που παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία ηλεκτρονικής επεξεργασίας δεδομένων για καταχώρηση και κυρίως συνδυασμό προσωπικών πληροφοριών για κάθε άτομο, θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε μια συνολική καταγραφή της προσωπικότητάς του και, μέσω αυτής στην ανεμπόδιστη διείσδυση της κρατικής εξουσίας και/ή ιδιωτικών «εξουσιών» στη σφαίρα της αυτονομίας του .

Για την αντιμετώπιση του κινδύνου αυτού έχουν ήδη θεσπιστεί ρητές διατάξεις σε πλειάδα ευρωπαϊκών Συνταγμάτων, ενώ σχετικές είναι οι κοινοτικές οδηγίες 95/46/ΕΚ και 97/66/ΕΚ, καθώς και το άρθρο 286 ΣυνθΕΚ όσον αφορά στη δράση των ευρωπαϊκών κοινοτικών οργάνων. Εκεί στοχεύει και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση που υπογράφηκε το 1981 για την προστασία του ατόμου από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία πληροφοριών προσωπικού χαρακτήρα, η οποία κυρώθηκε από την Ελλάδα με το νόμο 2068/1992 .

Το άρθρο 9Α συνδέεται, επίσης, τόσο με το άρθρο 2§1, αφού αποσκοπεί προφανώς στην αποτροπή του κινδύνου να καταστεί το άτομο απλό πληροφοριακό αντικείμενο, όσο και με το άρθρο 9§1 εδ.β' το οποίο αποσκοπεί επίσης στη θωράκιση του ιδιωτικού οικογενειακού βίου από καινοφανείς απειλές .

Συνεπώς το δικαίωμα της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης πρέπει να γίνει πρώτιστα αντιληπτό ως μια επιβεβλημένη από τα πράγματα εξειδίκευση του κατά το άρθρο 5§1 δικαιώματος για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και συμμετοχή στα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά δρώμενα .

Πιο συγκεκριμένα, κατά το το άρθρο 9Α εδ.α' «προστασία των προσωπικών δεδομένων δεν σημαίνει ότι απαγορεύεται γενικά η συλλογή, επεξεργασία και χρήση τους, διότι αυτό θα προσέκρουε στο άρθρο 5Α του Συντάγματος. Η διάταξη του 9Α εδ.α' υποχρεώνει, όμως τον κοινό νομοθέτη να διαμορφώσει ένα περιοριστικό θεσμικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο και μόνο καθίσταται θεμιτή η συλλογή, επεξεργασία και χρήση των προσωπικών δεδομένων. Έτσι, στο προστατευτικό πεδίο του 9Α εισέρχεται ένα θεσμικό στοιχείο, δηλ. η συνταγματική διάταξη εγγυάται τον θεσμό της προστασίας των προσωπικών δεδομένων, τόσο κατά το ουσιαστικό, όσο και κατά το διαδικαστικό μέρος του.

Κριτική: Οι απόψεις πάνω στη νέα αυτή διάταξη, όπως θα δούμε συμπιπτουν μεταξύ τους. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων θα μπορούσε να θεμελιωθεί συνταγματικά στο άσυλο της κατοικίας και την προστασία του ιδιωτικού βίου (άρθρο 9), του απορρήτου των επικοινωνιών (άρθρο 19) και στην προστασία της προσωπικότητας (άρθρο 5§1). Με την

προσθήκη όμως, του άρθρου 9Α η συζήτηση αυτή τέμνεται, καθώς τώρα το δικαίωμα αυτό καθίσταται ρητή συνταγματική διάταξη .

Το νέο αυτό άρθρο, επιβεβαιώνει και επιστεγάζει τα βήματα που έχει ήδη κάνει η ελληνική έννομη τάξη .

Να σημειωθεί ότι παρά την περιπτώσιολογική πληρότητα του σχετικού νόμου, της Σύμβασης του 1981 και της κοινοτικής οδηγίας, η έννοια των προσωπικών δεδομένων έχει μία τεχνολογική δυναμική, που μπορεί να μας ξαναφέρει αντιμέτωπους με θεμελιώδη ερωτήματα σχετικά με τη διάρθρωση και τις σχετικές αντοχές της έννομης τάξης. Εξοπλίζεται, έτσι, με τη διάταξη του 9Α, η ελληνική έννομη τάξη με μία μακροπρόθεσμη πρόγνωση, δηλαδή με ένα μακροπρόθεσμο και πλήρες προστατευτικό κέλυφος για το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων .

Η. Η αναθεώρηση του άρθρου 10§3

Το δικαίωμα της αναφοράς- Η υποχρέωση πληροφόρησης του διοικουμένου-Η θωράκιση του δικαιώματος του αναφέρεσθαι

Το κλασικό δικαίωμα του αναφέρεσθαι είναι μία από τις βάσεις της συμμετοχής του πολίτη στη διοικητική αλλά και την πολιτική ζωή της χώρας. Από την άλλη, η υποχρέωση απάντησης της αρμόδιας υπηρεσίας ή αρχής στα αιτήματα της παροχής πληροφοριών και χορήγησης εγγράφων, ιδίως πιστο-ποιητικών, δικαιολογητικών και βεβαιώσεων, και μάλιστα σε συγκεκριμένη προθεσμία, είναι βασική όψη της χρηστής διοίκησης, δηλαδή του κράτους δικαίου . Θα ακολουθήσει μία μικρή ανάπτυξη του δικαιώματος της αναφο-ράς για να αντιληφθούμε καλύτερα κάποιες έννοιες που αφορούν την αναθεω-ρημένη διάταξη 10§3. Η πρακτική σημασία του, αν και μειώνεται υπό τις σημερινές συνθήκες, καθώς και άλλα μέσα επηρεασμού της κρατικής εξουσίας, δεν είναι αμελητέα. Κι αυτό διότι η άσκησή του είναι σχεδόν αδάπανη, αφού δεν προϋποθέτει καν νομικές γνώσεις, ενώ δεν αποκλείεται να οδηγήσει σε δικαίωση αυτού που το ασκεί πολύ συντομότερα από ό,τι θα συνέβαινε π.χ. μέσω της δικαστικής οδού .

Φορέας του δικαιώματος κατά την 10§1 είναι κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο, ανεξαρτήτως ιθαγένειας. Αποδέκτης, δε, της ισχύος του δικαιώματος είναι πρόδηλο ότι μπορεί να είναι μόνο η κρατική εξουσία. Εφόσον σ'αυτήν απευθύνονται οι, κατά το άρθρο 10, αναφορές . Το Άρθρο 10§3

Ειδικά για την αίτηση παροχής πληροφοριών το Σύνταγμα ήταν μέχρι την αναθεώρηση του 2001 άκρως επιφυλακτικό. Κατά την παλιά διάταξη του άρθρου 10§3 «αίτησις πληροφοριών υποχρεοί την αρμόδιαν αρχήν εις απάντη-σιν, εφ'όσον τούτο προβλέπεται υπό του νόμου». Η παράδοση αυτή διάταξη φαινόταν να εξαρτά την επιταγή του Συντάγματος από τη θέληση του απλού νομοθέτη .

Η αναθεώρηση του 2001 αντικατέστησε τη διάταξη της παραγράφου 3 του άρθρου 10 του Συντάγματος με μια θετική θεμελίωση της υποχρέωσης της διοικήσεως να απαντά σε αιτήσεις χορήγησης πληροφοριών και εγγράφων και προβλέπει κυρώσεις σε περιπτώσεις παραβάσεων, ενώ δίνει ως ανώτατο χρονικό περιθώριο στη διοίκηση για να ενεργήσει τις 60 ημέρες. Η νομοθετική διαμεσολάβηση ως προς την εξειδίκευση της υποχρέωσης καταβολής ειδικής χρηματικής ικανοποίησης στον αιτούντα, σύμφωνα με το εδάφιο β' της παραγράφου 3 του άρθρου 10 του Συντάγματος, σε περίπτωση παραβίασης των κατά το εδάφιο α' της ίδιας παραγράφου υποχρέωσεων των κρατικών αρχών, κρίνεται απαραίτητη. Ο νόμος, πάντως, θεσπίζει δικαίωμα προσβά-σεως σε διοικητικά έγγραφα, με σημαντικούς όμως περιορισμούς .

Η νέα διάταξη αποτελεί ταυτόχρονα συνέχεια και συνέπεια του γενικό-τερου άρθρου 5Α του Συντάγματος σε ό,τι αφορά ειδικότερα την πληροφόρη-ση του διοικουμένου από την κρατική εξουσία. Στον συνδυασμό των δύο αυ-τών άρθρων, καθώς και με τα άρθρα 1, 2§1, 5§1, 10§1 και 20 του Συντάγματος βρίσκει έρεισμα το συνταγματικό δικαίωμα γνώσης των διοικητικών εγγρά-φων .

Πιο συγκεκριμένα, η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας απαιτεί διαφάνεια στην άσκηση της κρατικής εξουσίας γενικά και της δημόσιας διοίκησης ειδικότερα, προκειμένου ο κυρίαρχος λαός να έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει και να κρίνει. Εκ της αρχής του σεβασμού της αξίας του ανθρώπου και το δικαίωμα για ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας απορρέει το δικαίωμα του καθε-νός να λαμβάνει γνώση τουλάχιστον εκείνων των διοικητικών εγγράφων τα οποία τον αφορούν και ενδεχομένως τον θίγουν άμεσα και προσωπικά. Τέλος, η αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων αναφοράς, προηγούμενης ακρόασης από τη διοίκηση και δικαστικής προστασίας προϋποθέτει ότι ο διοικούμενος θα έχει επαρκή πληροφόρηση .

Κριτική: Με τη νέα διατύπωση της παραγράφου 3 του άρθρου 10 αυτή η υποχρέωση της διοίκησης αποκτά πολύ απτές διαστάσεις . Επιβάλλεται εκ του Συντάγματος η ανώτατη

προθεσμία των 60 ημερών ως προθεσμία επίκαιρου χρόνου για τη σχετική ενέργεια της διοίκησης. Η ρύθμιση αυτή που περιβάλλει ως θεσμική εγγύηση το δικαίωμα του αναφέρεσθαι αφορά κάθε συναλλασσόμενο με τη διοίκηση και όχι μόνο τους Έλληνες πολίτες .

Πρόκειται για διάταξη άμεσης εφαρμογής, που αναπτύσσει ευθέως το κανονιστικό περιεχόμενο ανεξάρτητα από την έκδοση του σχετικού εκτελεστικού νόμου, που ήδη βέβαια υπάρχει .

Η σύγκριση ανάμεσα στην «καχεκτική» διατύπωση της 10§3 πριν την αναθεώρηση και στην αναθεωρημένη μορφή της δείχνει, και στην περίπτωση αυτή, το πλούσιο κανονιστικό περιεχόμενο που προσέλαβε η διάταξη .

Θ. Η αναθεώρηση του άρθρου 14§5

Ελευθερία της έκφρασης και του τύπου -Το δικαίωμα της απάντησης στα Μ.Μ.Ε. και η υποχρέωση επανόρθωσης

Η προσωπικότητα του κάθε ανθρώπου, η οποία συμπεριλαμβάνει και το ιδιωτικό απόρρητο – άσυλο της κατοικίας, ιδιωτικός βίος, προσωπικά δεδομέ-να, απόρρητο των επικοινωνιών- δεν προστατεύεται κατά το Σύνταγμα μόνο έναντι της κρατικής εξουσίας υπό όλες τις εκφάνσεις, αλλά και έναντι κάθε πιθανής προσβολής και απειλής, ανεξάρτητα από την πηγή προέλευσής της, άρα και έναντι κάθε μορφής εξουσίας. Άλλωστε στο πεδίο αυτό, η ιδιωτική εξουσία, η επικοινωνιακή και οικονομική εξουσία, είναι πολύ χειρότερη .

Η διάταξη κατάγεται από το Σύνταγμα του 1952, αλλά η σχετική ρύθμιση περιέχεται ήδη στο νόμο 5960/1931. Η άρνηση επανορθώσεως αποτελεί ιδιώνυμο ποινικό αδίκημα τιμωρούμενο με χρηματική ποινή. Ο υπεύθυνος του εντύπου δικαιούται να αρνηθεί την καταχώρηση της επανόρθωσης , αν περιέχει εκφράσεις προφανώς δυσφημιστικές ή που αποτελούν άλλη αξιόποινη πράξη ή αν έχει περέλθει από την ημέρα του δημοσιεύματος ένας μήνας ή τρεις μήνες, αναλόγως αν ο δικαιούμενος σε επανόρθωση διαμένει στην ημεδαπή ή στην αλλοδαπή .

Με τη νέα διάταξη του 14§5 εισάγεται ρητά το ατομικό δικαίωμα του καθενός που θίγεται από ανακριβές δημοσίευμα ή εκπομπή να απαντήσει (δικαίωμα απάντησης) και την αντίστοιχη υποχρέωση του μέσου ενημέρωσης να προβεί σε πλήρη και άμεση επανόρθωση . Το δικαίωμα αυτό αναφέρεται στον καθένα - άρα σε ημεδαπό ή αλλοδαπό φυσικό ή νομικό πρόσωπο ή ένωση προσώπων- και η αντίστοιχη υποχρέωση αφορά κάθε μέσο ενημέρωσης -άρα και έντυπο ή ηλεκτρονικό (ραδιόφωνο, τηλεόραση, ηλεκτρονικό «έντυπο», που διακινεί πληροφόρηση μέσω του διαδικτύου κ.λπ.), είτε αυτό λειτουργεί νόμιμα είτε όχι .

Η διάταξη αυτή έχει άμεση εφαρμογή χωρίς να είναι απαραίτητη η προηγούμενη έκδοση του σχετικού εκτελεστικού νόμου, ενώ εξακολουθεί να ισχύει όλη η συναφής νομοθεσία, η οποία πρέπει να εφαρμόζεται αναλογικά σε παρόμοιες περιπτώσεις .

Κριτική: Έχουν διατυπωθεί δύο απόψεις στη θεωρία. Κατά τη μία άποψη , η πληρότητα της διατύπωσης της νέας παραγράφου του άρθρου 14 προσδίδει στη ρύθμιση όχι μόνο το στοιχείο της άμεσης εφαρμογής, αλλά και προφανή αυστηρότητα σε σχέση με τη λιτή και ελλειπτική διατύπωση της παραγράφου 5 του άρθρου 14 πριν τη αναθεώρησή της.

Η δεύτερη άποψη , αντίθετα, θεωρεί ότι η αναθεώρηση του 2001 αντικατέστησε τη λιτή και συνεκτική διάταξη του άρθρου 14§5 του Συντάγματος με μια μακροσκελή ρύθμιση, που δεν προσφέρει ουσιαστικά τίποτε το νέο, εκτός από το να προσθέτει (σωστά ως προς αυτό) στα ανακριβή δημοσιεύματα τις ανακριβείς εκπομπές. Αποτελεί κατά τα άλλα χαρακτηρι-στικό παράδειγμα αντικαταστάσεως από την αναθεώρηση του 2001 μιας δια-τάξεως, όπως πρέπει να είναι οι συνταγματικές διατάξεις, με μια διάταξη που δεν αρμόζει σε σύνταγμα, αλλά σε εκτελεστικό νόμο.

I. Η αναθεώρηση του άρθρου 14

α. Άρθρο 14§7: Η αστική και ποινική ευθύνη του τύπου

Η βασική επιλογή τόσο του συντακτικού νομοθέτη του 1975 όσο και του αναθεωρητικού νομοθέτη του 2001 να αντιμετωπίσουν τον τύπο ως θεσμό εκτείνεται και στην ανατυπωμένη παράγραφο 7 του άρθρου 14. Η ίδια διάταξη πριν από την αναθεώρησή της όριζε ότι τα αδικήματα του τύπου είναι αυτόφωρα και εκδικάζονται όπως νόμος ορίζει.

Το 2001 όμως με την αναθεώρηση καταργείται ο εκ του Συντάγματος αυτόφωρος χαρακτήρας των αδικημάτων του τύπου και η συνταγματική ρύθμιση αφορά πλέον εξίσου την αστική και ποινική ευθύνη και μάλιστα όχι μόνο του strictu sensu τύπου, αλλά και των υπόλοιπων μέσων μαζικής ενημέρωσης. Ο βασικός δικονομικός στόχος που τάσσεται συνταγματικά είναι η ταχεία εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων .

Κριτική: Μια τέτοια νομοθεσία υπάρχει ήδη από δεκαετίες. Κατά συνέπεια, όπως υποστηρίχθηκε, η νέα συνταγματική διάταξη δεν ήταν απαραίτητη για την θέσπιση της νομοθεσίας αυτής ούτε η γενική διατύπωση της συνταγματικής διάταξης επέβαλε οποιεσδήποτε τροποποιήσεις, οπότε, κατά την ίδια άποψη, για άλλη μια φορά η αναθεώρηση ασχολείται με τα μη αναγκαία.

β. Άρθρο 14§9, εδάφια α' και β': Η θεσμική εγγύηση της διαφάνειας στο χώρο της ενημέρωσης

Το α' εδάφιο επιφυλάσσεται υπέρ του νόμου, ακόμη κι αν δεν εκδοθεί ο σχετικός εκτελεστικός νόμος ή αν αυτός παραλείπει να ρυθμίσει κάποια θέματα, η συνταγματική διάταξη επιβάλλει απευθείας τη σύμφωνη με αυτήν ερμηνεία και εφαρμογή όλου του πλέγματος των συναφών ρυθμίσεων της κοινής νομοθεσίας, που πρέπει να εφαρμόζεται και διοικητικά και δικαστικά αναλόγως.

Λέγοντας «ιδιοκτησιακό καθεστώς» το Σύνταγμα θέλει να συμπεριλάβει όχι μόνο τις επιχειρήσεις που έχουν την ιδιοκτησία μέσω μαζικής ενημέρωσης, αλλά και τις επιχειρήσεις ή φυσικά ή άλλα νομικά πρόσωπα που ασκούν άμεσα ή έμμεσα τον έλεγχό τους.

Η «οικονομική κατάσταση» και τα «μέσα χρηματοδότησης» αφορούν όχι μόνο σε όσους κατέχουν την τυπική ιδιοκτησία και ασκούν τη διαχείριση, αλλά και σε όλους εκείνους που ελέγχουν τα μέσα ενημέρωσης με οποιονδήποτε τρόπο.

Ως προς το εδάφιο β', η «διαφάνεια που πρέπει να διασφαλίζεται πλήρως είναι αρχικά, η ιδιοκτησιακή, η οικονομική και η διαχειριστική. Περιλαμβάνει όμως και όλες τις άλλες κρίσιμες όψεις, ιδίως την πολιτική και δημοσιογραφική της διάσταση.

γ. Άρθρο 14§9, εδάφια γ' και δ': Η πολυφωνία στην ενημέρωση

Η πολυφωνία στην ενημέρωση ως θεσμική εγγύηση απόλυτα συνυφα-σμένη με το δικαίωμα στην πληροφόρηση (άρ. 5Α) εξειδικεύεται στα εδάφια γ' και δ' του 14§9. Έχουμε ρητή απαγόρευση της συγκέντρωσης του ελέγχου περισσότερων μέσων μαζικής ενημέρωσης της ίδιας ή άλλης μορφής (οριζόντια ή κάθετη συγκέντρωση αντίστοιχα).

Τα όρια της επιτρεπόμενης συγκέντρωσης καθορίζονται από το νομοθέτη (ν. 2328/1995).

Ρητή απαγόρευση της συγκέντρωσης περισσότερων του ενός ηλεκτρο-νικών μέσων ενημέρωσης της ίδιας μορφής. Εξειδικεύεται δηλαδή και συγκεκριμενοποιείται με το εδάφιο δ' του 14§9 η συγκέντρωση περισσότερων μέσων ενημέρωσης.

δ. Άρθρο 14§9, εδάφια ε', στ' και ζ': Οι ασυμβίβαστες ιδιότητες – Επιφύλαξη υπέρ του νόμου και απαγόρευση καστρατηγήσεων

Το Σύνταγμα στα εδάφια αυτά, πρόδηλα επιχειρεί να ελέγξει με τις νομικές έννοιες που χρησιμοποιεί μία πληθώρα δυναμικών και πολύπλοκων φαινομένων που εξελίσσονται με ταχύτητα και ευρηματικότητα μέσα στη ζωντανή πραγματικότητα της αγοράς. Έτσι, η έννοια «επιχείρηση μέσων ενημέρωσης» καταλαμβάνει όχι μόνο την επιχείρηση που έχει η ιδιοκτησία ή την ευθύνη έκδοσης ή την κατοχή άδειας λειτουργίας μέσου ενημέρωσης, αλλά και κάθε επιχείρηση που έχει τον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο μέσου ενημέρωσης.

Στα δύο επόμενα εδάφια διασφαλίζονται οι έννοιες αυτές. Καταλαμβάνουν κάθε «πιθανή μορφή καταστρατήγησης», ιδίως δε τη χρήση «παρένθε-των προσώπων». Παρένθετα πρόσωπα μπορεί να είναι είτε εταιρίες, είτε φυσικά πρόσωπα, όπως σύζυγοι, συγγενείς ή νομικά ή οικονομικά εξαρτημένα άτομα.

Με το ζ' εδάφιο το Σύνταγμα εξουσιοδοτεί τον κοινό νομοθέτη να θεσπίσει τις κυρώσεις καθώς και τρόπο ελέγχου και τις εγγυήσεις αποτροπής των καταστρατηγήσεων.

Έτσι, επιτρέπει και διαφυλάσσει τη διαρκή εξειδίκευση και επικαιρο-ποίηση και εφαρμογή των θεσμικών εγγυήσεων με τις οποίες περιβάλλει τη λειτουργία των μέσων ενημέρωσης.

Κριτική: Η αναθεώρηση του 2001 είχε σοβαρούς λόγους να επιδιώκει τη μείωση συγκέντρωσης υπερβολικής εξουσίας στα μέσα μαζικής επικοινωνίας και την αποτροπή της λεγόμενης «διαπλοκής» της εξουσίας αυτής με την εκτέ-λεση δημοσίων έργων ή προμηθειών ή την παροχή υπηρεσιών στον δημόσιο τομέα. Υπήρχε, λοιπόν ανάγκη διεύρυνσης του 14§9 που αφορούσε απλώς τη γνωστοποίηση των μέσων χρηματοδότησεως εφημερίδων και περιοδικών.

Και πάλι όμως, η αναθεώρηση εισάγει λεπτομερείς διατάξεις που μόνο σε νόμο ταιριάζουν, αντί για μια ευρύτερη συνταγματική αρχή. Το αρνητικό στοι-χείο είναι ότι σε λίγα χρόνια είναι πολύ πιθανό να χρειαστεί να αναθεωρηθούν οι διατάξεις αυτές λόγω της μορφής που έχουν.

ΙΑ. Η αναθεώρηση του άρθρου 15§2

Η αρχή της διαφάνειας -Οι συνταγματικές εγγυήσεις της ραδιοτηλεόρασης
Φορείς του δικαιώματος για ελεύθερη έκφραση και μέσω της ραδιοτηλεόρασης είναι

καταρχήν τόσο οι Έλληνες όσο και αλλοδαποί, όπως προκύπτει από την ίδια τη διατύπωση του άρθρου 14§1 του Συντάγματος. Ωστόσο η πρόβλεψη του άρθρου 15§2, περί άμεσου ελέγχου του κράτους συνεπάγεται δυνατότητα επιβολής περιορισμών. Οι περιορισμοί αυτοί βέβαια οφείλουν να είναι κατάλληλοι και αναγκαίοι για τη διασφάλιση των σκοπών της ραδιοτηλεόρασης και να μην καθιστούν πρακτικά ανέφικτη την ίδρυση και λειτουργία σταθμών από ιδιώτες .

Αποδέκτης της ισχύος του δικαιώματος αυτού είναι εκτός από την κρα-τική εξουσία και οι ιδιώτες .

Στον κατάλογο των υπό αναθεώρηση διατάξεων που κατήρτισε η Βουλή του 1996 είχε περιληφθεί το άρθρο 15 συνολικά. Ερμηνευτικά και συνταγμα-τοπολιτικά το άρθρο 15 αντιμετωπίστηκε διαφορετικά πριν και διαφορετικά μετά τη νομοθετική κατάργηση του κρατικού μονοπωλίου στη ραδιοτηλεο-πτική εκπομπή, πριν και μετά δηλαδή από την εμφάνιση, ανάπτυξη και επιβο-λή της ιδιωτικής ραδιοτηλεόρασης, με ορόσημο τους νόμους 1720/1988 και 1866/1989 .

Μέχρι τις αρχές τις δεκαετίας του '90 τόσο η θεωρία, όσο και η νομο-λογία, αν βρίσκονταν αντιμετώπιες με μία νομοθετική πρωτοβουλία κατάρ-γησης ή υπέρμετρου περιορισμού της ιδιωτικής ραδιοτηλεόρασης, θα έκαναν λόγο για την προσβολή ενός συνταγματικού κεκτημένου, που δεν αφορά μόνο τη θεμελίωση, άσκηση και προστασία δικαιωμάτων, αλλά και τη λειτουργία της ενημέρωσης ως θεσμού κάθε δημοκρατικού και πολυφωνικού συστήματος διακυβέρνησης .

Μέσα σε λίγα όμως χρόνια το κρίσιμο πρόβλημα έπαψε να είναι το δικαίωμα της ραδιοτηλεοπτικής εκπομπής και τα όριά του -αφού αυτό δεν το αμφισβητεί πλέον κανείς- και πήρε τη θέση του η προστασία του ατόμου και της προσωπικότητάς του, η διασφάλιση της διαφάνειας στις οικονομικές λει-τουργίες του κράτους, ο σεβασμός των συνταγματικών σκοπών της ραδιοτη-λεόρασης σε σχέση με την ποιότητα των εκπομπών της, με ό,τι συνέπειες μπο-ρεί αυτό να έχει για τον πολιτισμό, τις νοοτροπίες, τη γλώσσα, την παιδική ηλι-κία και τη νεότητα .

Το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ), κατά το άρθρο 15§2 έχει ως θεμελιώδη αρμοδιότητα την άσκηση του «άμεσου ελέγχου του κράτους» επί της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης. Είναι, λοιπόν, το όργανο μέσω του οποίου ασκείται αποκλειστικά ο άμεσος κρατικός έλεγχος επί της ραδιοτηλεο-ράσεως .

Συνοπτικά το ΕΣΡ ασκεί κανονιστική, αποφασιστική, γνωμοδοτική και εξεταστική αρμοδιότητα. Με τον νόμο 1866/1989, ο νομοθέτης θέλησε να δημιουργήσει ένα όργανο αντιπροσωπευτικό των διαφόρων πολιτικών και κοινωνικών τάσεων και οικονομικών συμφερόντων με ευρείες κανονιστικές και εκτελεστικές εξουσίες, ανεξάρτητο ιεραρχικά, διοικητικά και οικονομικά από τον υπουργικό έλεγχο, ώστε να απελευθερωθεί η ραδιοτηλεόραση από την κατά παράδοση κυβερνητική κηδεμονία .

Λίγο μετά την ίδρυση του ΕΣΡ ο νομοθέτης άρχιζε να μεταρρυθμίζει το νέο όργανο άλλωτε εξασθενίζοντας και άλλωτε ενισχύοντας τις αρμοδιότητές του. Η σύνθεσή του άλλαξε επανειλημμένα .

Την αναβάθμιση του ΕΣΡ υιοθέτησε και συνέχισε η συνταγματική αναθε-ώρηση του 2001, η οποία αναγνώρισε ρητά -στο άρθρο 15§2- το ΕΣΡ και το ανακήρυξε σε «ανεξάρτητη αρχή». Ρητά επίσης του ανέθεσε ως «αποκλει-στική αρμοδιότητα» αφενός τον άμεσο κρατικό έλεγχο και αφετέρου την επιβολή των διοικητικών κυρώσεων .

Την αναβάθμιση του ΕΣΡ σε ανεξάρτητη αρχή προβλεπόμενη από το ίδιο το Σύνταγμα ενίσχυσε ο νομοθέτης με την έκδοση του νόμου 3051/2002 για τη ρύθμιση των ανεξάρτητων αρχών, σε εκτέλεση του νέου άρθρου 101Α .

Κριτική: Η αναθεώρηση του 2001 αντικατέστησε το άρθρο 15§2 του Συντάγματος με ένα κείμενο που επαναλαμβάνει νομοθετικές ρυθμίσεις της προηγούμενης δωδεκαετίας. Η νέα συνταγματική διάταξη αφήνει ανέπαφα τα πετρεναλιστικά στοιχεία του αρχικού κειμένου, ενώ ενισχύει τη θέση του ΕΣΡ. Προσθέτει δε στους σκοπούς της ραδιοτηλεοράσεως τον σεβασμό της αξίας του ανθρώπου και την προστασία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, αλλά όχι π.χ. του εξίσου εύτρωτου και εύθραυστου γήρατος .

ΙΒ. Η αναθεώρηση του άρθρου 17§2

α.Το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και η συνταγματική προστασία του

Η ατομική ιδιοκτησία υπήρξε ιστορικά ένα από τα κλασικά ατομικά δι-καιώματα πρώτης γενιάς (1789), ενώ αποτέλεσε και έναν από τους βασικούς άξονες των σχετικών καταλόγων όλων των ελληνικών Συνταγμάτων . Τα ελληνικά συντάγματα περιλαμβάνουν κατά παράδοση εκτενείς ρυθμίσεις για το δικαίωμα της ιδιοκτησίας και το θεσμό της αναγκαστικής απαλλοτριώ-σης .

Φορέας του δικαιώματος της ιδιοκτησίας μπορεί να είναι, εφόσον το Σύν-ταγμα δεν

διακρίνει σχετικά, ο καθένας, Έλληνας ή αλλοδαπός, φυσικό ή νομικό πρόσωπο. Μόνο για λόγους εθνικής ασφάλειας μπορούν να επιβληθούν αυξημένοι περιορισμοί για τους αλλοδαπούς. Το Σύνταγμα στο άρθρο 17 §2 παρέχει ως προς τους αποδέκτες του δικαιώματος μία ένδειξη προς την κατεύθυνση και των ιδιωτών, αφού υποχρεώνει το κράτος όχι μόνο να σέβεται το ίδιο την ιδιοκτησία, αλλά και να την προστατεύει με θετικές ενέργειες. Η «τριτενέργεια» εδώ δεν φαίνεται να έχει απασχολήσει τη νομολογία μας ιδιαίτερα, διότι το αστικό και ποινικό δίκαιο φαίνεται ότι καλύπτουν επαρκώς τον ιδιοκτήτη έναντι των προσβολών από ιδιώτες .

Η αναθεώρηση του 2001 δεν άλλαξε τα πάγια δεδομένα (τις ρυθμίσεις και το θεσμό της απαλλοτρίωσης), αλλά προσέθεσε μία σειρά από εγγυήσεις που τίθενται ευθέως υπέρ της ιδιοκτησίας και μία σειρά από ευχέρειες που και πάλι λειτουργούν κατ'αποτέλεσμα υπέρ της ιδιοκτησίας .

β. Άρθρο 17§2, εδάφιο δ' : Υποχρεωτική αιτιολόγηση της αποζημίωσης

Η πρώτη σε σημασία μεταβολή που έρχεται με την αναθεώρηση στην 17§2 εδ.δ' έγκειται στην εκ του Συντάγματος υποχρέωση της διοίκησης να αιτιολογεί ειδικά την πράξη κήρυξης της απαλλοτρίωσης τον τρόπο κάλυψης της δαπάνης της αποζημίωσης . Κριτική:Το νόημα της διάταξης είναι να εκλογικεύσει τη δράση της διοίκησης και να αποτρέψει την έκδοση πράξεων κήρυξης απαλλοτριώσεων, οι οποίες στη συνέχεια δεν μπορούν να συντελεστούν λόγω δημοσιονομικών ή άλλων αδυναμιών εύρεσης των αναγκαίων πόρων .

γ. Άρθρο 17§2, εδάφιο γ' : Κρίσιμος χρόνος υπολογισμού του ύψους της αποζημίωσης
Μέχρι την αναθεώρηση, κρίσιμος χρόνος για τον υπολογισμό της αξίας του ακινήτου ήταν σε κάθε περίπτωση ο χρόνος της συζήτησης στο δικαστήριο για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης .

Μετά την αναθεώρηση του 2001, αν μεταξύ της συζήτησης για τον προσωρινό προσδιορισμό και της συζήτησης για τον οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης μεσολαβήσει χρονικό διάστημα μεγαλύτερο του έτους, για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης λαμβάνεται υπόψη η αξία του ακινήτου κατά το χρόνο της συζήτησης για τον οριστικό προσδιορισμό .

Κριτική: Η ρύθμιση αυτή θα λειτουργήσει κυρίως υπέρ του ιδιοκτήτη, εφόσον η αξία του ακινήτου βαίνει αυξανόμενη. Δεν αποκλείεται βέβαια και το αντίθετο, εάν η αγορά των ακινήτων κινηθεί πτωτικά .

δ. Άρθρο 17§2, εδάφιο ε' : Τρόπος καταβολής της αποζημίωσης

Εισάγεται μία καινοτομία με το ε' εδάφιο, σύμφωνα με την οποία εφόσον συναινεί ο δικαιούχος, η πλήρης και δικαστικά προσδιορισμένη αποζημίωση μπορεί να καταβάλλεται και σε είδος, ιδίως με τη μορφή της παραχώρησης της κυριότητας άλλου ακινήτου . Η in natura καταβολή της αποζημίωσης εφόσον αξαρτάται από τη συναίνεση του δικαιούχου, δεν ήταν αναγκαίο να προβλεφθεί και συνταγματικά, καθώς μπορούσε ούτως ή άλλως να ρυθμιστεί και στο επίπεδο του κοινού νόμου .

ε. Άρθρο 17§4, εδάφιο γ' : Η δυνατότητα άμεσης εκτέλεσης εργασιών.

«Προκειμένου να εκτελεστούν έργα γενικότερης σημασίας για την οικονομία της χώρας είναι δυνατόν...να επιτρέπεται η πραγματοποίηση εργασιών και πριν από τον προσδιορισμό και την καταβολή της αποζημίωσης...», αναφέρει το γ' εδάφιο του 17§4. Για την πραγματοποίηση των όσων αναφέρει το νέο εδάφιο, θα πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά οι παρακάτω προϋποθέσεις:

Το έργο να είναι— γενικότερης σημασίας για την οικονομία της χώρας.

Να έχει εκδοθεί ειδική— απόφαση του δικαστηρίου που είναι αρμόδιο για τον οριστικό ή προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης.

Να έχει καταβληθεί ήδη εύλογο τμήμα της— αποζημίωσης.

Να έχει παρασχεθεί πλήρης εγγύηση υπέρ του δικαιούχου— .

Νομοθετική αιτία της νέας αυτής ρύθμισης είναι η αποφυγή της προσφυγής σε άλλες διαδικασίες, όπως αυτή της επίταξης των υπό απαλλοτρίωση ακινήτων, προκειμένου να καταστεί εφικτή η εκτέλεση εργασιών για έργα που έχουν γενικότερη σημασία για την οικονομία της χώρας .

στ. Άρθρο 17§4, εδάφιο α' : Το νέο δικονομικό πλαίσιο της αναγκαστικής απαλλοτρίωσης
Μία σημαντική μεταρρύθμιση έφερε η αναθεώρηση του 2001 σχετικά με τον προσδιορισμό της αποζημίωσης: κατήργησε την αποκλειστική αρμοδιότητα των πολιτικών δικαστηρίων . Σύμφωνα με την κλασική διατύπωση του 17§4, εδάφιο α' , μέχρι την αναθεώρηση, η

απαλλοτριώση οριζόταν πάντοτε από τα πολιτικά δικαστήρια για λειτουργικούς λόγους, αλλά και για μείζονα διασφάλιση του ιδιοκτήτη, καθώς τα διοικητικά δικαστήρια δεν είχαν -όταν ψηφίστηκε το Σύνταγμα του 1975- διαμορφωθεί ως ισότιμος στην πράξη δικαιοδοτικός κλάδος .

Η επιλογή του αναθεωρητικού νομοθέτη ήταν να εναρμονίσει το άρθρο 17 με το άρθρο 94, που τυποποιεί τις διαφορές, εισάγει την *summa divisio* σε διοικητικές και σε ιδιωτικές διαφορές και κατανέμει τη δικαιοδοσία μεταξύ των δύο κλάδων .

Και πάλι, όμως, οι δίκες οι σχετικές με την αναγκαστική απαλλοτριώση δεν ενοποιούνται σε έναν δικαιοδοτικό κλάδο.

Κριτική: Με την νέα 17§4 οι δικονομικές δυνατότητες είναι πολύ μεγαλύτερες, καθώς η ενιαία αυτή δικαιοδοσία επί απαλλοτριώσεων μπορεί να αφορά και τον έλεγχο νομιμότητας της πράξης κήρυξης και τα σχετικά με την άρση της απαλλοτριώσης και τον καθορισμό της αποζημίωσης και την ανα-γνώριση δικαιούχων κ.ο.κ. .

Νομολογία: Η απόφαση που ακολουθεί αφορά περίπτωση πλήρους αποζημίωσης λόγω αναγκαστικής απαλλοτριώσης. Πρόκειται για την 1476/2003 ΑΠ.:

[...] Κατά το άρθρο 17 §4 του Σ κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρης αποζημίωση ... Η αποζημίωση που ορίστηκε καταβάλλεται υποχρεωτικά το αργότερο μέσα σε ενάμισι έτος από τη δημοσίευση της απόφασης για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης και σε περίπτωση απευθείας αίτησης για οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης του δικαστηρίου, διαφορετικά η απαλλοτριώση αίρεται αυτοδικαίως.[...] Από τις ανωτέρω διατάξεις, καθώς και τις διατάξεις των άρθρων 7 §1, 9 §3, 10 §§1, 2, 17 §1 και 27 §4 ν.δ. 797/1971 (πρβλ. παρόμοιες διατάξεις των άρθρων 7, 9, 11 και 12 §1 του ν. 2882/2001), προκύπτει, ότι με την κήρυξη της απαλλοτριώσης γεννάται απευθείας από το νόμο (*ex lege*) η ενοχή (άρθρο 287 ΑΚ) από την απαλλοτριώση μεταξύ του υπερού η απαλλοτριώση και του καθού, δυνάμει της οποίας ο καθού δανειστής δικαιούται να απαιτήσει από τον οφειλέτη υπερού η απαλλοτριώση την καταβολή της πλήρους αποζημιώσεώς του.[...] Ακολουθώντας όμως οι ενάγοντες με την από 24.2.1998 έγγραφη δήλωσή τους προς τη Διεύθυνση Απαλλοτριώσεων του Υπουργείου Οικονομικών, την οποία επέδωσαν την 12.6.1998, δήλωσαν ότι επιθυμούν την περαιτέρω διατήρηση της απαλλοτριώσεως και έτσι η ανωτέρω αυτοδίκαιη ανάκληση της απαλλοτριώσης θεωρείται ότι δεν έγινε ως προς τους ενάγοντες, οι οποίοι δικαιούνται να απαιτήσουν από το εναγόμενο την καταβολή της ως άνω αποζημιώσεως, νομιμοτόκως από την επίδοση της αγωγής. Έτσι που έκρινε το Εφετείο και δέχθηκε ως βάσιμη και στην ουσία την αγωγή των εναγόντων και ήδη αναιρεσιβλήτων με την οποία ζήτησαν να υποχρεωθεί το εναγόμενο και ήδη αναιρεσεϊόν να τους καταβάλει τα αναφερόμενα ποσά με το νόμιμο τόκο από την επίδοση της αγωγής ως αποζημίωση που καθορίστηκε τελεσίδικα από το Εφετείο λόγω αναγκαστικής απαλλοτριώσης των ακινήτων τους, δεν παραβίασε με εσφαλμένη ερμηνεία ή εφαρμογή τις προαναφερόμενες διατάξεις των άρθρων 17 §4 του Σ, 7 §1, 9 §3, 10 §§1, 2, 11 §1, 17 §1 και 27 §4 ν.δ. 797/1971, διέλαβε δε στην προσβαλλόμενη απόφαση σαφείς, επαρκείς και χωρίς αντιφάσεις αιτιολογίες, που καθιστούν εφικτό τον ανααιρετικό έλεγχο. Επομένως οι πρώτος και δεύτερος λόγοι της αναίρεσης, από το άρθρο 559 αρ. 1 και 19 ΚΠολΔ, με τους οποίους υποστηρίζονται τα αντίθετα, πρέπει να απορριφθούν ως αβάσιμοι [...].

ΙΓ. Η αναθεώρηση του άρθρου 19 (§4, §3)

Το απόρρητο της επικοινωνίας -Αυστηρότερη προστασία του απορρήτου των τηλεπικοινωνιών και γενικά των ανταποκρίσεων

Το άρθρο 19 του Συντάγματος του 1975 προέβλεπε ότι: « Το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο είναι απόλυτα απαραβίαστο .

Με την αναθεώρηση του 2001, σε αυτή τη διάταξη που δεν τροποποιή-θηκε, προστίθενται δύο νέες παράγραφοι, που περιλαμβάνουν δύο θεσμικές εγγυήσεις, οι οποίες θωρακίζουν το δικαίωμα στην ελεύθερη και ακώλυτη επικοινωνία .

Η πρώτη πρόσθετη θεσμική εγγύηση που εισάγεται είναι η πρόβλεψη για τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες της ανεξάρτητης αρχής που διασφαλίζει το απόρρητο της παραγράφου 1 .

Η δεύτερη εγγύηση που προστίθεται με τη νέα παράγραφο 3 του άρθρου 19 συνίσταται στην απόλυτη εκ του Συντάγματος απαγόρευση της χρήσης αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση του ίδιου των αρ-θρων 19, 9 και 9Α . Η διάταξη αυτή στηρίζεται στον νόμο 1291/1981, σύμφωνα με τον οποίο πληροφορίες αποκτηθείσες από υπαλλήλους

κατά παραβίαση του συνταγματικώς προστατευόμενου απορρήτου δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αποδεικτικό μέσο σε καμμία δικαστική ή διοικητική διαδικασία .
Κατά τον Άρειο Πάγο, όμως δεν είναι αξιόποινη η αποτύπωση τηλεφω-νικής συνομιλίας από έναν από τους συνομιλητές χωρίς τη συγκατάθεση του άλλου και η χρησιμοποίηση της ταινίας αυτής από τρίτο, κατηγορούμενο, προς έλεγχο της αξιοπιστίας ενός μάρτυρα, ούτε προσκρούει στα άρθρα 19, 2§1, 5§1 του Συντάγματος .

ΙΔ. Η αναθεώρηση του άρθρου 21§5

Υποχρέωση διαμόρφωσης και εφαρμογής μίας δημογραφικής πολιτικής
Στην νέα αυτή παράγραφο έχουμε τη συνταγματική κατοχύρωση της υποχρέωσης του κράτους να σχεδιάζει και να εφαρμόζει δημογραφική πολιτική, καθώς και να λαμβάνει όλα τα αναγκαία μέτρα .

Έχουμε λοιπόν, μία πρόσθετη συνταγματική βάση για την εφαρμογή ειδικών ενισχυτικών μέτρων υπέρ των πολύτεκνων και ειδικότερα υπέρ όσων συμβάλλουν στην επίτευξη των σκοπών της δημογραφικής αυτής πολιτικής, που δεν αφορά μόνο των αριθμό των γεννήσεων, αλλά περιλαμβάνει και μέτρα σχετικά με την μετανάστευση και την παλιννόστηση, μέτρα σχετικά με την απονομή της ελληνικής ιθαγένειας, μέτρα εκπαιδευτικής και πολιτιστικής πολιτικής, μέτρα σχετικά με την προστασία της ανθρώπινης ζωής από τα τρο-χαία ατυχήματα κ.ο.κ. .

Κριτική: Στη Βουλή του 1996 έγινε η διαπίστωση της ανάγκης να προ-σθεθεί μια τέτοια διάταξη, μετά από πρόταση μεγάλου αριθμού βουλευτών όλων των πτερύγων, κάτι που δείχνει τον «υπαρξιακό» -κυριολεκτικά- χαρα-κτήρα του όλου ζητήματος για μια χώρα όπως η Ελλάδα .

ΙΕ. Η αναθεώρηση του άρθρου 22§3

Συνδικαλιστική ελευθερία

Με τη νέα παράγραφο 3 του άρθρου 22 κατοχυρώνεται ρητά πλέον το δικαίωμα στη συλλογική αυτονομία των δημοσίων υπαλλήλων, των υπαλλή-λων των ΟΤΑ και υπαλλήλων των άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δι-καίου, δηλαδή στη σύναψη συλλογικών συμβάσεων από τις νόμιμα συστημέ-νες συνδικαλιστικές τους οργανώσεις, όπως ορίζει ο νόμος .

Το Σύνταγμα ρυθμίζει έτσι με ρητό αλλά πλήρη τρόπο και στο δικό του επίπεδο αυτό που έχει ήδη ρυθμιστεί σε επίπεδο κανόνων σχετικά αυξημένης τυπικής ισχύος με την κύρωση των διεθνών συμβάσεων εργασίας 154 και 151 με τους νόμους 2403/1996 και 2505/1996 αντίστοιχα .

Κριτική: Η φράση «νόμος ορίζει» στη συνταγματική γλώσσα σημαίνει την εξουσιοδότηση προς τον κοινό νομοθέτη είτε να ρυθμίσει αντικείμενα που ειδικώς εξαιρούνται από την γενική ρυθμιστική του αρμοδιότητα, είτε να περιορίσει σε ειδικές περιπτώσεις δικαιώματα που γενικά ρητώς κατοχυρώνει το Σύνταγμα. Αλλιώς δεν έχει νόημα μια τέτοια εξουσιοδότηση .

ΙΣΤ. Η αναθεώρηση του άρθρου 24 (§1, §2, εδάφια β' και γ')

Οικολογικό Σύνταγμα και ασφάλεια δικαίου

Το άρθρο 24 του Συντάγματος του 1975 ήταν μία από τις πιο καινοτο-μικές του διατάξεις. Μία ολόκληρη νέα διάσταση -αυτή του οικολογικού Συντάγματος- προστέθηκε με το άρθρο 24 στην ελληνική έννομη τάξη. Η διάταξη αυτή και η αρχή της ισότητας ήταν πλέον τα κριτήρια άσκησης ενός εντατικού ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων και της συνταγματικής νομιμότητας των διοικητικών πράξεων .

Ο δικαστικός έλεγχος που ασκήθηκε ήταν ενδελεχής, ενώ περιορίστηκε αισθητά η διακριτική ευχέρεια όχι μόνο της διοίκησης, αλλά και του κοινού νομοθέτη .

Ο αναθεωρητικός νομοθέτης ασκώντας τη σπάνια και προσωρινή του αρμοδιότητα όφειλε να αντιμετωπίσει τα προβλήματα ερμηνείας και εφαρμογής του άρθρου 24 και ιδίως να διασφαλίσει και τα δύο έννομα αγαθά που προ-στατεύει η συνταγματική αυτή διάταξη: και το περιβάλλον και την ασφάλεια του δικαίου .

Με απόφαση της Βουλής του 1996, το άρθρο 24 εντάσσεται στον κατά-λογο των υπό αναθεώρηση διατάξεων και μάλιστα με πλειοψηφία μεγαλύτερης αυτής των 3/5 του όλου αριθμού των βουλευτών .

Στόχος της προτεινόμενης αναθεώρησης της §1 ήταν:

Η ειδική θέσπιση ατομικού – δικαιώματος στην προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος.

Η – ενίσχυση της ασφάλειας δικαίου μέσα από τον ορισμό της έννοιας του δάσους και της δασικής έκτασης.

Η εξομείωση της μεταχείρισης των δημόσιων και των – ιδιωτικών δα – σών ως προς τους όρους και τις προϋποθέσεις μεταβολής του προορισμού τους, έτσι ώστε το άρθρο 24§1 να εναρμονίζεται με την 17§3, όπως ακριβώς δέχτηκε και η 1975/1999 απόφαση της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Τέλος, προστέθηκε κατά τη συζήτηση στην Επιτροπή Αναθεώρησης – και η υποχρέωση σύνταξης δασολογίου .

α. Άρθρο 24§1, εδάφιο α' : Το δικαίωμα στην προστασία του περιβάλλοντος, «δικαίωμα του καθενός»

Η πρώτη μεταβολή συνίσταται στη ρητή καταγραφή του ατομικού δικαιώματος στην προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος . Γίνε-ται φορέας του δικαιώματος ο καθένας, Έλληνας ή αλλοδαπός, φυσικό ή νομι-κό πρόσωπο, έναντι οποιουδήποτε προσβάλλει το περιβάλλον με οποιονδήποτε τρόπο.

β. Άρθρο 24§1, εδάφιο β' : Η αρχή της αειφορίας

Η επόμενη μεταβολή που επέρχεται με την αναθεώρηση αφορά στη ρητή κατοχύρωση της αρχής της αειφορίας. Για τη διαφύλαξη του φυσικού και του πολιτιστικού περιβάλλοντος το κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας .

Κριτική: Η αρχή αυτή συναγόταν έτσι κι αλλιώς από το άρθρο 24 και πριν την αναθεώρησή του, η ρητή όμως αναφορά στην αρχή αυτή την καθιστά συνταγματική έννοια υπαγόμενη στη νομοθετική, διοικητική και τελικά δικα-στική ερμηνεία και εφαρμογή της .

γ. Άρθρο 24§1, εδάφιο γ' και ερμηνευτική δήλωση: Το δάσος και η δασική έκταση Έντονες αντιδράσεις υπήρξαν όταν η Επιτροπή της Αναθεώρησης έκρινε πως ήταν απαραίτητη η προσθήκη της έννοιας του δάσους και της δασικής έκτασης. Κι αυτό γιατί έτσι θα μπορούσε πιθανότατα ο κοινός νομοθέτης να έχει τη διακριτική ευχέρεια να καθορίζει και να συσχετίζει κατά το δοκούν την έννοια του δάσους και της δασικής έκτασης .

Τελικά εφόσον στόχος του αναθεωρητικού νομοθέτη ήταν να ενισχύσει την ασφάλεια του δικαίου ως προς το χαρακτηρισμό του δάσους και της δασικής έκτασης, με ένα ενιαίο και σταθερό κριτήριο, με έναν σαφή δηλαδή ορισμό αυτών, επιλέχθηκε μάλλον η προσφορότερη λύση: η συμπερίληψη του νομικού ορισμού του δάσους και της δασικής έκτασης στο ίδιο το κείμενο του Συντάγματος με τη μορφή ερμηνευτικής δήλωσης υπό το άρθρο 24 .

Υιοθετήθηκε, λοιπόν, σχεδόν επί λέξει ο ορισμός που δίνει η ΑΕΔ 10/1999 με ορισμένες μεταβολές. Από την απόφαση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου δεν υιοθετήθηκε ολόκληρος ο δικανικός-ερμηνευτικός συλλογισμός, αλλά μόνο οι ορισμοί .

Στα νέα αυτά συνταγματικά δεδομένα πρέπει να προσαρμοστεί και η κοινή νομοθεσία, αλλά και η ερμηνεία και η εφαρμογή της κείμενης νομοθεσίας (ν. 997/1979) .

δ. Άρθρο 24§1, εδάφιο δ' : Η υποχρέωση σύνταξης δασολογίου

Ιδιαίτερης σημασίας θα πρέπει να θεωρηθεί η συνδυασμένη ανάγνωση του άρθρου 17 με τα άρθρα 24 και 109 του Συντάγματος .

Ανυψώνονται ουσιαστικά σε συνταγματικό επίπεδο οι προβλέψεις της κοινής νομοθεσίας (ν. 997/1979) . Η ρητή πλέον συνταγματική κατοχύρωση της σχετικής υποχρέωσης, εκτός του να διασφαλίζει την ευθύνη προς αποζημί-ωση λόγω αστικής ευθύνης του Δημοσίου από τη μη σύνταξη δασολογίου, προσβλέπει και στον εξορθολογισμό της περιγραφής των δασών στην επικρά-τεια, σε συνδυασμό και με τον ορισμό της έννοιας του δάσους με την ερμηνευ-τική δήλωση που εισήχθη. Η αποσαφήνιση της κατάστασης των δασών είναι ουσιώδης για τη νομική οροθέτηση των εννοιών της δάσωσης και αναδάσωσης που τόσο έχουν απασχολήσει τη νομολογία .

ε. Άρθρο 24§1. εδάφιο ε' : Περιορισμοί ως προς τις μεταβολές των δασών και των δασικών εκτάσεων

Οξύτατο είναι το πρόβλημα της δυνατότητας μεταβολής του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων:

Η δυνατότητα μεταβολής του προορισμού – και των ιδιωτικών δασών ή δασικών εκτάσεων.

Η δυνατότητα μεταβολής του – σκοπού δημόσιου ή ιδιωτικού δάσους ή δασικής έκτασης που καταστρέφεται ή καταστράφηκε από πυρκαϊά ή αποψι-λώνεται ή αποψιλώθηκε, χωρίς να είναι προηγουμένως υποχρεωτική η αναδά-σωση .

στ. Άρθρο 24§2, εδάφιο β' : Ο lege artis χωροταξικός και πολεοδομικός σχεδιασμός

Το νέο αυτό εδάφιο αναφέρεται στην υποχρέωση οι σχετικές με τον χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό και άρα τις χρήσεις γης τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις να γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης .

Η ρύθμιση αυτή εισάγει τρία στοιχεία:

Την υποχρέωση του νομοθέτη και της διοίκησης να ενεργούν *lege artis*.

Την υποχρέωση του δικαστή να ελέγχει την πληρότητα και την επι-στημονική μορφή ης σχετικής αιτιολογίας και των διοικητικών πράξεων, αλλά και του νόμου.

Το χαρακτηρισμό των σχετικών επιλογών και σταθμίσεων ως τεχνικών. Έτσι, εκφεύγουν του ακυρωτικού και γενικότερα του διακαστικού ελέγχου .

Κριτική: Είναι προφανές ότι ο κοινωνικός και κοινοβουλευτικός διάλογος οδήγησε σε μία πιο λιτή αλλά και πιο οικονομημένη διατύπωση, που αξιοποιεί πλήρως το απόθεμα της παραγράφου 2 και προσθέτει με τη μορφή του νέου εδαφίου τα απολύτως αναγκαία στοιχεία .

Μία αξιολόγηση του συγκεκριμένου άρθρου θα ήταν πιο ολοκληρωμένη αν γινόταν σε συνδυασμό με το άρθρο 17 του Συντάγματος. Τα δύο αυτά άρθρα, στο σύνολο της αναθεώρησης του Συντάγματος, δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την προώθηση την ανάπτυξης στην Ελλάδα και τη δημιουργία ενός αειφόρου τόπου για τον 21ο αιώνα. Θέτοντας τους όρους για τον επαναπροσδιορισμό του οικονομικού συντάγματος δεν επιτρέπει στην Ελλάδα να υπολείπεται των κανόνων του δικαίου της ΕΕ και της ΕΣΔΑ, αλλά και του όλου συνταγματικού πολιτισμού των κρατών μελών της ΕΕ. Το ελληνικό Σύνταγμα, ως προς αυτό κείται πλέον στην πρωτοπορία των Συνταγμάτων της Ευρώπης .

Νομολογία:

α. Παρά τα όσα εκτέθηκαν παραπάνω, αξίζει να ανφερθούμε σε μία πρόσφατη απόφαση, την 1503/2004 (Μ.Π. Βόλου) η οποία δείχνει την αδυναμία υπεράσπισης του περιβάλλοντος όταν έχει εκδοθεί άδεια από νόμιμη Αρχή, η οποία επιτρέπει την εκμετάλλευσή του:

[...] 'Όταν μάλιστα στοιχεία του ζωτικού χώρου (λ.χ. τα δάση, δασικές εκτάσεις, άλση, πάρκα, λίμνες, ατμοσφαιρικός αέρας) προστατεύονται και συνταγματικά (24 Συντάγμ.), τότε το δικαίωμα χρήσης, απόλαυσης και ωφέλειάς τους συνιστά την ιδιωτικού δικαίου έκφανση του συνταγματικού δικαιώματος, το οποίο μάλιστα τριτενεργεί (όπως ρητά πλέον το άρθρο 25 του Συντάγματος/αναθ. 2001 ορίζει) μέσω των διατάξεων των άρθρων 57 και 966 επ. ΑΚ (Ι. Καράκωστα, Περιβάλλον και Αστικό Δίκαιο, βιβλίο, 1986, σελ. 38-39).

Ωστόσο, για την εφαρμογή της διατάξεως του άρθρου 57 ΑΚ δεν αρκεί μόνον η προσβολή της προσωπικότητας κάποιου με τη διατάραξη των ζωτικών περιβαλλοντικών του στοιχείων, αλλά απαιτείται επιπλέον η προσβολή να είναι παράνομη, να αντιτίθεται δηλαδή σε επιταγές και απαγορεύσεις της έννομης τάξης. Τέτοια αντίθεση όμως δεν υπάρχει όταν η διατάραξη του περιβάλλοντος είναι απόρροια δημόσιου έργου που εκτελείται με πράξη της Αρχής νόμιμα, μετά μάλιστα από έγκριση των περιβαλλοντικών όρων του έργου, σύμφωνα με τα άρθρα 3 και 4 ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος. Εν προκειμένω, οι αιτούντες ισχυρίζονται ότι η δεύτερη από τους καθών η αίτηση (τεχνική κατασκευαστική εταιρία) εκτελεί στο Βόλο το αναφερόμενο στην αίτηση δημόσιο έργο για λογαριασμό του πρώτου από τους καθών η αίτηση, στα πλαίσια του οποίου προτίθεται να επικαλούμενη και να επιχωματώσει την κοίτη του χειμάρρου Κραουσίδωνα, να κατασκευάσει γέφυρα στη θέση "Άγιος Γεράσιμος Χιλιαδούς" και να κόψει τα δένδρα που υπάρχουν κατά μήκος χειμάρρου, χωρίς να υπάρχει γι' αυτό εγκεκριμένη μελέτη περιβαλλοντικών όρων και σε κάθε περίπτωση ενεργώντας κατά παράβαση αυτής, με αποτέλεσμα την αλλοίωση του περιβάλλοντος στο μέρος εκείνο και την εκ τούτου παράνομη προσβολή της προσωπικότητας αυτών, οι οποίοι όλοι είναι δημότες και κάτοικοι της περιοχής. Για το λόγο αυτόν, επικαλούμενοι τον επικείμενο κίνδυνο από την υλοποίηση του έργου, ζητούν να ληφθούν ασφαλιστικά μέτρα και να ρυθμισθεί προσωρινά η κατάσταση με την απαγόρευση της εκτελέσεως των προαναφερομένων (προσβλητικών) πράξεων. Η υπόθεση ανήκει στην υλική και τοπική αρμοδιότητα και εκδικάζεται κατά την ειδική διαδικασία των ασφαλιστικών μέτρων (άρθρα 683 επ. ΚΠολΔ). Σύμφωνα και με τις προαναφερόμενες αιτιολογίες, η αίτηση είναι νόμιμη και σπηρίζεται στα άρθρα 1, 5, 24, 25 Συντάγματος, 57 ΑΚ, 731, 732, 947 ΚΠολΔ, 30 ν. 16509/1986. Πρέπει λοιπόν να ακολουθήσει η ουσιαστική έρευνα της υπόθεσης [...].

[...] Συνεπώς, όποια περιβαλλοντική αλλαγή και επίπτωση συνεπάγεται η κοπή των δένδρων, γίνεται κατόπιν διοικητικής άδειας και είναι νόμιμη. Άρα η επικαλούμενη από τους αιτούντες προσβολή της προσωπικότητάς τους δεν μπορεί να θεωρηθεί παράνομη. Και τούτο διότι, για την εφαρμογή της διατάξεως του άρθρου 57 ΑΚ, σύμφωνα και με τις προαναφερόμενες αιτιολογίες, δεν αρκεί μόνον η προσβολή της προσωπικότητας κάποιου με τη διατάραξη των ζωτικών περιβαλλοντικών του στοιχείων, αλλά απαιτείται επιπλέον η προσβολή να είναι παράνομη, να αντιτίθεται δηλαδή σε επιταγές και απαγορεύσεις της έννομης τάξης. Τέτοια αντίθεση όμως δεν υπάρχει όταν η διατάραξη του περιβάλλοντος

είναι απόρροια δημόσιου έργου που εκτελείται με πράξη της Αρχής νόμιμα, μετά μάλιστα από έγκριση των περιβαλλοντικών όρων του έργου, σύμφωνα με τα άρθρα 3 και 4 ν. 1650/1986 για την προστασία του περιβάλλοντος.

β. Μία άλλη απόφαση όμως, η 5239/2004 (ΜΠΘ) αποτελεί παράδειγμα μη καταστρατήγησης της συνταγματικής διατάξεως του άρθρου 24 του Συντάγματος, απόσπασμα της οποίας παρατίθεται εδώ:

[...] Στην έννοια του δικαιώματος επί της προσωπικότητας, που προβλέπεται από την ως άνω διάταξη του άρθρου 57 εδ. α' ΑΚ, περιλαμβάνονται όλα τα άυλα αγαθά τα οποία είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα με το πρόσωπο στο οποίο ανήκουν, όπως είναι η σωματική, η ψυχική υγεία και η κοινωνική ατομικότητα του ανθρώπου. Από τα παραπάνω απορρέει και το δικαίωμα χρήσης των αναφερομένων ενδεικτικά στα άρθρα 966, 967 ΑΚ κοινών σε όλους και κοινοχρήστων πραγμάτων, όπως είναι ο ατμοσφαιρικός αέρας, η θάλασσα, τα γλυκά νερά κλπ. Το δικαίωμα χρήσης των εν λόγω πραγμάτων αποτελεί ιδιωτικού δικαίου έκφανση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος στο περιβάλλον (άρθρο 24 του Συντάγματος), όπως τούτο έμμεσα τριτενεργεί μέσω των διατάξεων των άρθρων 57 και 966 επ.[...] Στην έννοια του δικαιώματος επί της προσωπικότητας, που προβλέπεται από την ως άνω διάταξη του άρθρου 57 εδ. α' ΑΚ, περιλαμβάνονται όλα τα άυλα αγαθά τα οποία είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένα με το πρόσωπο στο οποίο ανήκουν, όπως είναι η σωματική, η ψυχική υγεία και η κοινωνική ατομικότητα του ανθρώπου. Από τα παραπάνω απορρέει και το δικαίωμα χρήσης των αναφερομένων ενδεικτικά στα άρθρα 966, 967 ΑΚ κοινών σε όλους και κοινοχρήστων πραγμάτων, όπως είναι ο ατμοσφαιρικός αέρας, η θάλασσα, τα γλυκά νερά κλπ. Το δικαίωμα χρήσης των εν λόγω πραγμάτων αποτελεί ιδιωτικού δικαίου έκφανση του συνταγματικά κατοχυρωμένου δικαιώματος στο περιβάλλον (άρθρο 24 του Συντάγματος), όπως τούτο έμμεσα τριτενεργεί μέσω των διατάξεων των άρθρων 57 και 966 επ.[...] Μετά από τα παραπάνω πρέπει να γίνει δεκτή η αίτηση και η πρόσθετη παρέμβαση και να ληφθούν ασφαλιστικά μέτρα, ώστε να παύσει προσωρινά η λειτουργία της ως άνω κεραίας της πρώτης των καθών, αλλά και οι υπόλοιποι καθών να μη χορηγήσουν στην πρώτη από αυτούς άδεια προς λειτουργία της κεραίας επί του ακινήτου τους.

ΙΖ. Η αναθεώρηση του άρθρου 116§2

Η δυνατότητα λήψης θετικών μέτρων και υπέρ των γυναικών

Πριν κλείσουμε το κεφάλαιο των αναθεωρημένων διατάξεων, είναι απαραίτητη η αναφορά στο άρθρο 116§2 του Συντάγματος που μόνο για λόγους ιστορικότητας δεν στεγάζεται μαζί με όλα τα άλλα συνταγματικά δικαιώματα.

Σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1975 άρθρο 4§2, «Έλληνες και Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις», ενώ κατά το άρθρο 116§4 «Αποκλίσεις από τους ορισμούς της παραγράφου 2 του άρθρου 4 επιτρέπονται μόνο για σοβαρούς λόγους, στις περιπτώσεις που ορίζει ειδικά ο νόμος». Είναι γνωστό ότι η διάταξη αυτή είχε προκαλέσει έντονο θεωρητικό και νομολογιακό διάλογο, ο οποίος όμως άφηνε πάντοτε ανοιχτό το ενδεχόμενο να μπορούν να θεμελιωθούν στο 116§2 αποκλίσεις από την ισότητα των δύο φύλων. Οι αποκλίσεις αυτές θα μπορούσαν να είναι και κατά των γυναικών.

Σύμφωνα με την αναθεωρημένη διατύπωση του εδαφίου α' του 116§2 : «Δεν αποτελεί διάριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών». Υποκείμενα της διάταξης αυτής είναι λοιπόν οι άνδρες και οι γυναίκες. Ήδη αυτό είναι μία πολύ σημαντική καινοτομία, καθώς το άρθρο 4§2 αναφέρεται σε Έλληνες και Ελληνίδες.

Ιδιαίτερα σημαντική είναι και η προσθήκη του δευτέρου εδαφίου της αναθεωρημένης παραγράφου 2 του άρθρου 116, σύμφωνα με το οποίο: «Το κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών». Η νέα αυτή διάταξη εναρμονίζεται πλήρως με το εδάφιο β' της νέας 25§1 και με την αρχή της αναλογικής ισότητας (άρθρο 4§1), ενώ παρέχει τη δυνατότητα να ληφθούν μέτρα για την αποκατάσταση ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη όχι μόνο, αλλά ιδίως σε βάρος των γυναικών.

Κριτική: Πρόκειται άρα για μία από τις σημαντικότερες καινοτομίες αναθεώρησης του 2001 και για μία διάταξη που προορίζεται να έχει ιδιαίτερα εκτεταμένη εφαρμογή στη νομολογία. Νομολογία: Ήδη έχουμε εφαρμογή της διατάξεως αυτής και κρίνεται απαραίτητη η αναφορά στην πρόσφατη απόφαση 749/2002 του Ελεγκτικού Συνεδρίου, απόσπασμα της οποίας παρατίθεται παρακάτω:

[...] Από το συνδυασμό των διατάξεων των παραγράφων 1 περ. α' και 3 (άρθρο 2 παρ. 2 του ν. 955/1979) του άρθρου 5 του Κώδικα Πολιτικών και Στρατιωτικών Συντάξεων (π.δ/τος 1041/1979 και ήδη π.δ/τος 166/2000), που κατά το άρθρο 41 του ν. 955/1979

εφαρμόζονται και στους επιζώντες χήρους συζύγους, των οποίων η σύζυγος απεβίωσε πριν από την έναρξη ισχύος (21.08.1979) του νόμου αυτού, προκύπτει ότι για τη συνταξιοδότηση του χήρου συζύγου λόγω θανάτου της συζύγου του, δημοσίου υπαλλήλου ή συνταξιούχου, θεσπίζονται πρόσθετες προϋποθέσεις, πέραν από εκείνες που απαιτούνται για τη συνταξιοδότηση της χήρας συζύγου θανόντος δημοσίου υπαλλήλου ή συνταξιούχου, απαιτείται δηλαδή, εκτός από τις χρονικές προϋποθέσεις που καθιερώνονται και για τη χήρα σύζυγο, ο αιτούμενος τη συνταξιοδότησή του χήρος να είναι άπορος και ανίκανος προς άσκηση οποιουδήποτε βιοποριστικού επαγγέλματος κατά ποσοστό ανώτερο του 65%. Αλλ' η διάκριση αυτή εις βάρος του χήρου συζύγου, με τη θέσπιση πρόσθετων όρων για τη συνταξιοδότησή του, που δεν δικαιολογούνται από αποχρώντες λόγους, ώστε να συνιστούν θεμιτές αποκλίσεις, κατά το άρθρο 116 παρ. 2 του Συντάγματος, αντίκειται στην αρχή της ισότητας των φύλων που θεσπίζει η παρ. 2 του άρθρου 4 αυτού (Συντάγματος) και είναι ανίσχυρη, μόνη δε εφαρμοστέα στην περίπτωση αυτή, είναι, μετά τη λήξη της μεταβατικής περιόδου (31.12.1982) που έθεσε η διάταξη της παραγράφου 1 του άρθρου 116 του Συντάγματος για την κατάργηση διατάξεων αντίθετων προς το άρθρο 4 παρ. 2 αυτού, η ευνοϊκότερη διάταξη της παραγράφου 1 περ. α' του άρθρου 5 του Συνταξιοδοτικού Κώδικα, που αφορά στη συνταξιοδότηση της χήρας συζύγου. Επομένως ο χήρος σύζυγος μπορεί, από 01.01.1983, να ασκήσει το προς συνταξιοδότησή του δικαίωμα, με τις ίδιες προϋποθέσεις που τίθενται και για τη χήρα σύζυγο, ανεξάρτητα από το χρόνο θανάτου της συζύγου του (Ολ. Ε.Σ. 607/2000). Επομένως, ο μοναδικός λόγος αναιρέσεως, από το άρθρο 115 (γ') του π.δ/τος 1225/1981, για παράβαση των, ουσιαστικού δικαίου, ως άνω διατάξεων, με την ειδικότερη έννοια ότι το Τμήμα, μετά από εσφαλμένη ερμηνεία και εφαρμογή αυτών, δέχθηκε την έφεση του αναιρεσίβλητου και κανόνισε σύνταξη σ' αυτόν, παρά το ότι η σύζυγός του είχε αποβιώσει πριν από την 01.01.1983, δηλαδή στις 30.07.1977, είναι, σύμφωνα με τα όσα εκτέθηκαν στη νομική σκέψη που προηγήθηκε, αβάσιμος και για το λόγο αυτό πρέπει η αίτηση αναιρέσεως να απορριφθεί.

Για τους λόγους αυτούς

Απορρίπτει την από 4 Ιανουαρίου 2001 αίτηση του Ελληνικού Δημοσίου περί αναιρέσεως της 1719, έτους 1999, απόφασης του ΙΙ Τμήματος του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Ανάλογη είναι και οι αποφάσεις με αριθμό 748/2002 και 694/2002, επίσης του Ελεγκτικού Συνεδρίου, η οποία παρατίθεται στο παράρτημα «Νομολογία».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Επίλογος

Το αναθεωρημένο Σύνταγμα περιέχει νέες διατάξεις; Μία τελική αποτίμηση Λίγα μόνο από τα «νέα» δικαιώματα θα μπορούσαν πράγματι να χαρακτηριστούν ως τέτοια. Η σημασία του «νέου» δεν είναι η ίδια με εκείνη που χρησιμοποιείται στην τρέχουσα πολιτική. Όσο και αν στον πολιτικό λόγο για την αναθεώρηση του Συντάγματος δεν αποφεύχθηκε μια ρητορική περί «νέων» δικαιωμάτων, όσο κι αν αυτή η ρητορική προσέφερε έδαφος για «πανηγυρικούς» απολογισμούς, τα αντανακλαστικά της συνταγματικής επιστήμης έχουν και άλλες απαιτήσεις. Ιδίως σε τομείς όπου η δυναμική της τεχνολογίας δεν περιμένει .

Το σύνολο των νέων διατάξεων τυποποιεί σε επίπεδο Συντάγματος προγενέστερες ρυθμίσεις διεθνών συνθηκών, της νομοθεσίας ή της νομολογίας. Μάλιστα αποτελεί κοινό χαρακτηριστικό τους ότι τις περισσότερες φορές δεν προωθούν σε τίποτα το ουσιαστικό περιεχόμενο των ρυθμίσεων αυτών, ούτε αίρουν δυσκολίες στην εφαρμογή τους. Η άμεση πρακτική συνέπεια της εισαγωγής των νέων διατάξεων θα είναι μικρή.

Βέβαια, η συνταγματοποίηση των δικαιωμάτων δεν είναι ποτέ χωρίς συνέπειες ακόμη κι αν η τελική αποτίμηση της αναθεώρησης να μην είναι θετική όσον αφορά στη σύγκριση του νέου χάρτη δικαιωμάτων του Συντάγματος σε σχέση με την προγενέστερη κατάσταση .

Βασικά Συμπεράσματα

Το νέο Σύνταγμα εμπλουτίζει την έννοια της συνταγματικής δημοκρατίας με καινούρια στοιχεία: την αρχή του κοινωνικού κράτους, την αρχή της αναλογικότητας και την αρχή της τριτενέργειας, το οποίο εδραιώνει και εμβαθύνει στη συνταγματική δημοκρατία στην Ελλάδα (Αρ.25§1).

Η θρησκευτική ελευθερία βλέπουμε πως αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία με το σεβασμό των πεποιθήσεων των αντιρρησιών συνειδήσεως και με την νέα συνταγματική δυνατότητα εναλλακτικής θητείας.

Η προσωπική ελευθερία προστατεύεται περισσότερο με τη νέα διάταξη ελευθερίας κινήσεως και εγκαταστάσεως και με την πιο αυστηρή προστασία της υγείας και της γενετικής ταυτότητας.

Το δικαίωμα στην πληροφόρηση, η απαγόρευση της καταστρατήγησης των ανωτάτων ορίων προσωρινής κράτησης, η κατάργηση της θανατικής ποινής, η προστασία των προσωπικών δεδομένων, το δικαίωμα της αναφοράς, το δικαίωμα της απάντησης στα ΜΜΕ και η υποχρέωση επανόρθωσης από την πλευρά τους, η ποινική και αστική πλέον ευθύνη του τύπου και των ΜΜΕ, η θεσμική εγγύηση της αρχής της διαφάνειας, η πολυφωνία και η προσπάθεια μείωσης της «διαπλοκής» στο χώρο της ενημέρωσης, οι νέες συνταγματικές εγγυήσεις για την προστασία της ιδιοκτησίας, η αυστηρότερη προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας, η συνταγματική κατοχύρωση της υποχρέωσης του κράτους προς διαμόρφωση και εφαρμογή δημογραφικής πολιτικής, το ρητά κατοχυρωμένο δικαίωμα στην συνδικαλιστική ελευθερία, η λύση των προβλημάτων ερμηνείας που είχαν δημιουργηθεί και η λύση που επέφερε η αναθεώρηση του 2001 στις διατάξεις για την προστασία του περιβάλλοντος και τέλος η σημαντική καινοτομία για τη λήψη μέτρων και την αποκατάσταση των ανισοτήτων υπήρξαν μέρος της αναθεώρησης του Συντάγματος.

Διατυπώθηκε συχνά, όπως είδαμε η άποψη ότι το Σύνταγμα δεν έπρεπε να αναθεωρηθεί, ως προς το μεγαλύτερο μέρος των αναθεωρημένων διατάξεων. Πως ίσως περιλαμβάνει πολλούς νεολογισμούς και εκφράσεις που δεν αρμόζουν σε ένα συνταγματικό κείμενο. Δεν πρέπει όμως να ξεχνάμε πως το Σύνταγμα εκτός από ένα ιστορικό κείμενο, γραμμένο πάντοτε μετά από σκληρούς αγώνες των λαών για την απόκτηση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών τους, αποτελεί ένα «ζωντανό οργανισμό» που εξελίσσεται. Εξελίσσεται παράλληλα με την κοινωνία όπου μαζί της μεταλλάσσονται και τα δικαιώματά μας. Είναι αλήθεια ότι πολλές φορές ήταν εφικτό να συνάγουμε τα «νέα» αυτά δικαιώματα μέσα από τις υπάρχουσες διατάξεις του Συντάγματος, αλλά η ρητή και συνταγματική κατοχύρωσή τους προσδίδει μεγαλύτερη σιγουριά στον πολίτη και δεν αφήνει στη διακριτική ευχέρεια του δικαστή τη δικαίωσή του. Θεωρώ, λοιπόν, αναγκαία την εξέλιξη του Συντάγματος και την «ανανέωσή» του ως προς τα δικαιώματα του ανθρώπου, όταν αυτό κρίνεται από εποχή σε εποχή αναγκαίο.

Η φοιτήτρια,

Μαρία Β. Κοντογιάννη